

רחוק מהעין , רחוק מהלב: הר חברון במלחמת העצמאות

מחבר: בני גשור

מקור: "יסודות", גיליון 4 | 20 שנים ל"חומת מגן" ו-40 לשל"ג

הוצאה: המחלקה להיסטוריה בצה"ל

עורכים: יוגב אלבז, יניב פרידמן

שנת הוצאה: 2022

תקציר

המאמר מתאר את הלחימה בגזרת דרום הר חברון בשנים 1948-1949. בני גשור מציג את התנאים הסביבתיים והמבצעיים שהתקיימו בגזרה, וסוקר השיקולים האסטרטגיים והטקטיים של משולש הכוחות שפעל באזור: מצרים, ירדן וישראל. לצד ההישגים והקשיים של כל אחד מהצדדים הכותב מציג את הגורמים שפעלו בשטח לאורך התקופה המדוברת.

רחוק מהעין, רחוק מהלב: הר חברון במלחמת העצמאות

בני גשור¹

מבוא

על פי החלוקה המרחבית ב'הגנה' ובימיו הראשונים של צה"ל, במלחמת העצמאות לא היה 'בעל בית' מובהק המופקד על גזרת הדום הר חברון, אזור שהיה ריק מיהודים. חטיבת עציוני (חטיבה 6) הופקדה על ירושלים ועל סביבתה, בכללה גוש עציון. נפילת הגוש, באמצע מאי 1948, הובילה אותה למקד את תשומת ליבה בירושלים. מעייניה של חטיבת גבעתי (חטיבה 5), בייחוד מחציו השני של מאי 1948, היו נתונים באזור שממושבות הדרום ועד לכביש אל-מגידל (אשקלון, ולהלן בסוגריים אתרים בשמם כיום)-אל-פאלוג'ה (קריית גת, כביש 35). עד סתיו 1948 כמעט שלא נתנה את דעתה לאזור שממזרח לקיבוצים גת וגלאון, וכפי שניתן ללמוד מפרשיות קרב שונות, שבהן היא נדרשה להפנות כוחות ותשומת לב מזרחה משפלת החוף הדרומית, כמו קרב לטרון השני

1 ד"ר בני גשור כתב את עבודת הדוקטורט על אודות מתנדבי חוץ לארץ מצפון אמריקה במלחמת העצמאות בלימודיו במכון ליהדות זמננו שבאוניברסיטה העברית. מאז, בהיותו חוקר עצמאי, פרסם מאמרים רבים על אודות היבטים שונים של אותה מלחמה.

(מבצע 'בן-נון ב', בליל 30-31 במאי 1948)² או הגנת גזר (10 ביוני)³, נעשה הדבר באופן חלקי ואולי בלב ולב. חטיבת הנגב של הפלמ"ח (חטיבה 12), אשר הוקמה ב-11 במרץ 1948, התמקדה בהגנה על היישובים היהודיים שמדרום לכביש אל-מג'דל-אל-פאלוג'ה-חברון ובאבטחת קווי המים המוליכים אליהם ובדרכים שביניהם. כיוון שהאזורים המזרחיים ביישובי הנגב שבאחריותה היו בית אשל ונבטים, פרט לשתי פשיטות, ב-29 במאי וב-23 באוקטובר 1948, על גשר דאהרייה שעל כביש באר שבע-חברון (בנתיבו דאז),⁴ במשך זמן רב מאוד לחטיבה לא הייתה דריסת רגל באזור.⁵

בהיעדר 'בעל בית' בלחימה באזור זה, לסירוגין ועל פי התפתחויות שחלו במלחמה, השתתפו ארבע מ-12 חטיבות צה"ל - חטיבה 8, גבעתי, אלכסנדרוני (חטיבה 3) והנגב - ושתי חטיבות נוספות, הראל (חטיבה 10) ויפתח (חטיבה 11), לחמו בשוליו. נוסף על כך בגזרה פעלו כוחות של חיל המשמר (חי"ם, חיילים המיועדים להגנה סטטית בעיקר) של מחוז השפלה. בשל מיקומה, בין חזית⁶ המרכז לדרום, אשר חוויית לחימתן הייתה מרה וממושכת יותר מזו של חזיתות הצפון והתיכון, עם היעדר יישובים יהודיים, נוח היה להניח לגזרה זו לנפשה. מצב זה עתיד היה להשתנות מקיץ 1948, עת מאזן הלחימה נטה יותר ויותר לצד צה"ל. הדבר התבטא, בין השאר, בצורך פוחת והולך להקצות כוחות להגן על היישובים ועל הדרכים אליהם, בהזדמנויות מבצעיות אשר התקדמות כוחות צה"ל פתחה, ובכניסה לאזורים ערביים טהורים, או בעיון באפשרות כזו.⁷

גזרת הדום הר חברון נמצאת בקו חזית המתפתל בשטח גבעי או הררי, טרשי, מנומר בצמחייה, חסר איזון דמוגרפי קיצוני משני עבריו ואינו מופרד בגבול בין-לאומי. גזרה זו הדגימה היטב, אולי יותר מכל גזרה

2 שלמה שמיר, "בכל מחיר" - לירושלים: המערכה בלטרון - הכרעה בדרך 7, תל-אביב: מערכות, 1994, עמ' 307-395.

3 אברהם איילון, חטיבת גבעתי מול הפולש המצרי, צה"ל: מערכות, תשכ"ג, עמ' 199-207.

4 עדות יהונתן דותן, סמג"ד בגדודים 8 ו-9 במלחמת העצמאות, מראיית יהודית ירדני, גבעת ח"ן, בית יגאל אלון, גינוסר, יוני-אוקטובר 1999; מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי - 48-10-26", 26 באוקטובר 1948, ארכיון צה"ל (להלן: א"צ) 141/6308/1949.

5 ארדון כהן, מיכאל כהן ועמוס מנדלסון, חטיבת הנגב במלחמת העצמאות (תל אביב: הוצאה עצמית, 2011).

6 חזית הצפון (פיקוד הצפון במושגי ימינו), כמסגרת המהווה דרג שמתחת למטכ"ל ומעל החטיבות, הוקמה במאי 1948, והשאר באוגוסט 1948. עד לאותו מועד, השימוש במושג הוא אינטואיטיבי, על פי המיקום הגאוגרפי, על פי היריבים ועל פי התודעה דאז.

7 דוד בן-גוריון, יומן המלחמה ב, תל אביב: משרד הביטחון, 1983, עמ' 581.

אחרת, את המעבר מתקופה אשר התאפיינה בלוחמה סדירה בעיקרה לתקופה שבה היוו מבצעי ביטחון שוטף את עיקר הלחימה. מאמר זה יתאר את השתלשלות המאורעות אשר בסופו של דבר הביאו למתיחת קו הגבול במקום שנקבע בגזרה זו, ואת הנסיבות אשר קבעו את מאפייניו המיוחדים.

ההיסטוריוגרפיה של מלחמת העצמאות הותירה את גזרת הדום הר חברון בצל. כך, הגזרה, הרחוקה מצור מחצבתן, כלומר, המרחב שממנו גויסו חיילי היחידות, ואף זירת פעולתן בשלבים הראשוניים של המלחמה, תפסה מקום משני בתודעת היחידות אשר השתתפו בלחימה בה. נוסף על כך, בעת שהתרחשה, סמוך לסוף המלחמה, כבר חל שינוי בהרכב האנושי של היחידות המעורבות, והלוחמים הוותיקים, אשר נשאו עימם את המורשת היחידתית, הוחלפו או נמהלו בזרם מגויסים מהקלט. גורמים אלה, וגם אופי הלחימה האפרורי יותר אשר לבשה במבצעי צה"ל הגדולים ואחריהם, הקרינו גם על ההיסטוריוגרפיה של הלחימה באזור. בספרי החטיבות המעורבות ובספרי הגדודים, אם יצאו, כמו גם בספרי זיכרונותיהם של מפקדים ואף של חיילים, בולט המקום המשני, אם בכלל, שגזרה זו תופסת אותו, גם אם היחידות והלוחמים שהו ולחמו בה זמן ניכר.⁸ היעדר עדות זה מעיד כאלף עדים כי אזור זה היה רחוק מן העין ורחוק מן הלב.

8 באלבום הפלמ"ח ישנן מאות תמונות, ולכן זיקה לכל היבט והיבט בתולדותיו – אולם אין בו ולו תמונה אחת מגזרת הר חברון כאשר שהתה שם חטיבת הנגב. ראו: יוסקה רבינוביץ ואראלה הורביץ (עורכים), **פלמ"ח: אלבום**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1959; מבין כ־360 עמודי הספר על אודות חטיבת אלכסנדרוני (חטיבה 3), אשר שהתה באזור כחמישה חודשים, לקורותיה בגזרה הוקדשו כשישה עמודים, ואף רובם דן בתפיסת חופו הדרומי-מערבי של ים המלח. ראו: גרשון ריבלין וצבי סיני (עורכים), **חטיבת אלכסנדרוני במלחמת הקוממיות**, תל אביב: מערכות, 1964, עמ' 323–324, 340–341; מבין כ־470 עמודי ספר המוקדש לגדוד 9, מהם כ־300 על אודות 1948 ו־1949, רק חמש שורות מוקדשות לגזרת הר חברון. ראו: משה גבעתי, **בדרך המדבר והאש, תולדות גדוד 9**, תל אביב: משרד הביטחון, 1994, עמ' 298. התמונה דומה גם באשר למקורות נוספים אשר היריעה קצרה מלפרטם. מעט יוצאת דופן חטיבת גבעתי, אשר בספר מוקדשים כמעט 30 עמודים לקורותיה בגזרה או בשוליה, אם כי אף אלה מהווים כמות שולית בהשוואה להיקף הספר (645 עמודים). ראו: איילון, **גבעתי מול הפולש**, עמ' 550–559, 601–618.

השטח

גזרת הדום הר חברון הייתה חלקה המערבי והדרום-מערבי של נפת חברון המנדטורית, ממערב לכביש חברון-באר שבע, ובהחלטה 181 של עצרת האו"ם ('החלטת החלוקה') יועד השטח כולו למדינה הערבית. התיאור שלהלן מתייחס למאפייניה דאז. תוואי הנוף הבולט באותה נפה הוא רכס הרי חברון, המהווה חלק מקו פרשת המים הארצי. הרכס, כ-20 ק"מ מרוחבו ממזרח למערב, עובר מצפון לדרום, בהמשך להרי ירושלים, נכנס לנפה מעט מדרום לגוש עציון וממשיך בגבולותיה עד לעיר דאָהרייה. ממערב לגוש הרי זה ומדרום לדאָהרייה משתרע אזור גבעות מסולעות, המכוסות בצמחיית שיחים, וביניהן ואדיות רחבים. בניגוד לאזור ההררי, שבו ניתן לנוע ברכב רק בדרכים שהותקנו לכך, כאן אפשרויות התנועה רבות יותר, למשל, בערוצי ואדיות שטוחים. כלפי צפון-מערב השתרעה הנפה עד מוע'לס (כק"מ מדרום למושב גפן, באזור יער חרובית והלאה כלפי דרום-מערב עד תל א-ס'אפי (תל צפית) וברקוס'יא (כ-3 ק"מ מדרום-מערב לתל צפית). משם גבול הנפה יורד דרומה דרך זיתא (מצפון-מזרח לקיבוץ גת ומצפון-מערב לקיבוץ גלאון), וקוֹפִיבה (ח'רבת כפר לכיש, ממזרח ללכיש) ומדרום-מערב לדאָהרייה סב מזרחה לים המלח. בחלק המערבי והצפון-מערבי של הנפה התאפיינו הנוף בשלוחות ובגבעות מעוגלות, בעלות מדרונות מתונים, שגובהן לרוב 350 עד 400 מ', ובאזור בית ג'ברין (בית גוברין), גם 450 מ'. הגבעות עשויות סלע גיר לבן ורך יחסית, וביניהן עמקים רחבים⁹ הנוחים יחסית לתנועה, בייחוד בקיץ, בהיעדר שלוליות ובוץ.

בנפה עבר כביש ירושלים-חברון-באר שבע, חלק מ'דרך ההר' הקדומה, הנמשכת צפונה לשכם, והוא היווה עורק התחבורה הראשי באזור ההר. נוסף על כביש זה, באזור עובר כביש היוצא מאל-מג'דל מזרחה אל אל-פאלוג'יה, וסמוך לבית ג'ברין (צומת נחושה) הוא מתפצל: ממשיך מזרחה לחברון או צפונה להר טוב (כביש 38), קטע אשר באותה העת טרם כוסה באספלט. דרכים משניות היו בית ג'ברין-קוֹפִיבה-דוואִימה (כרמי קטיף סמוך לאמציה, כביש 3415 בקירוב גס) שהייתה אז דרך עפר, בוצית בחורף, משם הפכה דרך העפר לכביש והמשיכה לאדינא ולתרכומיא. אזור הדום הרי חברון, כיום דרומו של חבל עדולם ומזרחו של חבל לכיש, מהווה אזור מעבר בין הנגב המישורי, המדברי והשומם בעיקרו, ובין הר חברון הגשום והמיושב. מעבר אחר הוא בין מישור החוף הדרומי ובין הרי חברון הגבוהים כ-900 מ'.

9 אורן, עמירם במשעולי ישראל.

המקומיים, 'הג'יהאד הקדוש' ו'הכוחות הקלים'

מלחמת העצמאות, בחודשיה הראשונים, נערכה בעיקרה בין ערבים ליהודים במקומות שאלה חיו לצד אלה. כן התחוללה לחימה, לעיתים לחימה קשה, על הדרכים ליישובים היהודיים. בהיעדר התיישבות יהודית פסחה המלחמה, באותו שלב, על שיפוליו המערביים של הר חברון. עם זאת לעיתים השתתפו ערבים מקומיים בלחימה בגזרות שנמצאו במרחק לא רב. כך למשל, ערבים מהר חברון השתתפו בהתקפה על נבטים ב-17 בדצמבר 1947.¹⁰ באותו חודש ניסה עבד אל-קדר אל-חוסייני, מפקד הגזרה המזרחית של 'הג'יהאד הקדוש' (א-ג'יהאד אל-מוקדס, להלן: הג'יהאד), הכוח הצבאי של הוועד העליון של ערביי ארץ ישראל (בהמשך שינה הוועד את שמו ל'המוסד הערבי העליון', אך המאמר ימשיך לנקוב בשם הידוע יותר), ניסה לגייס לוחמים מחברון ומסביבתה. הצלחתו הייתה דלה, ותחת דגלו נאספו ובאו רק כמה עשרות לוחמים מהאזור. גם היוקרה שלה זכה הג'יהאד בשל חלקו בחיסול מחלקת הל"ה (16 בינואר 1948), אשר בניסיונה להעביר אספקה לגוש עציון עברה בדרך מקרה סמוך למחנה אימונים של כוחותיו, לא הביאה לנהירה לשורותיו מקרב ערביי האזור, והוא הדין בקרב שיירת נבי דניאל, כעשרה שבועות אחר כך.¹¹ בשבועות שלפני תום המנדט, באופן בלתי רשמי גייס אף הלגיון הערבי כמה עשרות לוחמים מהר חברון עבור יחידות העזר שלו.¹² פרט לקרב הקסטל, ב-8 באפריל 1948, ולעוד אירועים לא-סדירים (ספורדיים), לא השתתפו ערביי נפת חברון, כ-90 אלף במספר, ובהמשך נוספו אליהם פליטים מאזורים שנכבשו או שאוימו,¹³ בלחימה באותם שלבים, שטרם קום המדינה, ונמנעו

10 כהן ומנדלסון: חטיבת הנגב, עמ' 46, 60, 143.

11 יואב גלבר, **קוממיות ונכבה: ישראל, הפלסטינים ומדינות ערב, 1948**, אור יהודה: דביר, 2004, עמ' 110, 116; אברהם סלע, "הכוחות הערביים הבלתי סדירים", בתוך: אמנון מגן (עורך), **לחימת הערבים במלחמת העצמאות**, רמת אפעל: המרכז לתולדות כוח המגן "ההגנה" ע"ש ישראל גלילי, פברואר 1990, עמ' 11.

12 בני מוריס, **הדרך לירושלים: גלאב פשה, ארץ ישראל והיהודים**, תל אביב: עם עובד, 2007; מתרגם: יעקב שרת, עמ' 138.

13 סקר הקרקעות של 1945, מתוך: Sami Hadawi, Village Statistics 1945, Classification of Land and Area Ownership in Palestine, (Beirut: Palestine Liberation Organization Research Center, 1970), מן המרשתת: www.palestineremembered.com/download/villagestatistics/, נדלה ב-21 ביוני 2021. המספרים מקורבים ביותר, ובכל מקרה, במלחמת העצמאות חלו שינויים קיצוניים באוכלוסיית הערבים ביישובים השונים; גלבר, **קוממיות ונכבה**, עמ' 118, 121, 263.

מלסייע לוועד הערבי העליון.¹⁴ דפוס התנהגות זה היה רווח בקרב ערביי ארץ ישראל, אשר הגבילו את אופקיהם לסביבתם הקרובה, בלא תיאום ברמה הארצית, ולא היה ייחודי להר חברון.

גוש עציון נפל בידי הערבים ב-14 במאי 1948, היום שבו הוכרזה הקמת מדינת ישראל ואשר בערבו תם המנדט הבריטי. יום לאחר מכן החלה פלישת מדינות ערב. עבר הירדן (כיום ולהלן: ירדן), אשר שאפה להשתלט על החלק אשר הוקצה לערבים בהחלטה החלוקה, שיגרה את עיקר כוחה לגזרות ירושלים ולטרון ולא היה לאל ידה אלא להפריש פלוגה אחת לאזור הר חברון. הקצאת כוחות צנועה זו נסמכה, בין היתר, על הנטייה הפרו-האשמית של ערביי האזור, ובראשם מוחמד עלי אג'עברי, ראש עיריית חברון.¹⁵ עם תחילת ההפוגה הראשונה (11 ביוני עד 8 ביולי 1948) הוצאה משם אפילו פלוגה זו, תוך השארת כוחות סמליים.¹⁶ אובדן לוד ורמלה באמצע יולי הוריד את יוקרתה של ירדן באזור, ועם דילול כוחותיה - אף את השפעתה.

את החלל שנפער עקב דלילות כוחות הלגיון מילאו המצרים. לצד הכוח המצרי העיקרי, אשר פלש לארץ ישראל לאורך חוף הים התיכון, פלש כוח מצרי משני, סדיר למחצה ברובו, של מתנדבים, חלקם מקרב 'האחים המוסלמים', חלקם חברי המפלגה הלאומנית 'מצרים הצעירה', צפון אפריקנים, ובהמשך, סודנים ואחרים. לפני כניסתו לארץ ישראל עבר הכוח אימונים בני כחודשיים, בהדרכת קצינים סדירים, במחנה הקסטאפ (עבאסייה) שליד קהיר, ובמסא מטרות שבצפון-מערב מצרים, לחוף הים התיכון.¹⁷ כוחות חילוץ חדרו לארץ מפברואר 1948, והשתתפו במספר התקפות כושלות על כפר דרום, ב-10 באפריל, ב-11 במאי וב-13 ביוני. עם הפלישה הועמדו כוחות מתנדבים אלה תחת פיקודו של הצבא המצרי,

14 איתמר רדאי, "עבד אל-קדר אל-חוסייני, מפקד פלסטיני במלחמת 1948", בתוך: ניר מן (עורך) ואיתמר רדאי (עורך אורח), **עלי זית וחרב: ירושלים**, יג, ירושלים: כרמל והעמותה לחקר כוח המגן על שם ישראל גלילי, 2013, עמ' 218-219, 228-230.

15 גלבר, **קוממיות ונכבה**, עמ' 42, 186, 191.

16 אברהם סלע, "יחסי המלך עבדאללה וממשלת ישראל במלחמת העצמאות - בחינה מחודשת" (חלק שני), **קתדרה** 58, דצמבר 1990, עמ' 181.

17 תומס מאיר, "אגודת האחים המוסלמים ושאלת ארץ ישראל בשנים 1945-1948", בתוך: יהודה ואלך (עורך), **היינו כחולמים, קובץ מחקרים על מלחמת העצמאות**, גבעתיים: מסדה, 1985, עמ' 364; שם שולח חסר, למטכ"ל/אג"ם/מודיעין, גדודים 2, 7, 8 ולנמענים נוספים, "קטעים מיומן מתנדב מצרי שנמצא [מילה לא ברורה] בעסלוג", יולי 1948, א"צ 83/5879/1949.

ולמפקדם מונה הקולונל אחמד עבד אל-עזיז. הם תוגברו בקצינים וביחידות נשק מסייע מן הצבא המצרי הסדיר, ומנו כאלף קצינים וחיללים. 'הכוחות הקלים', כפי שנקרא כוח מצרי משני זה, פלשו לארץ בדרך עוג'א אל-חפיר (ניצנה)-באר שבע, ועל פי תוכנית הפלישה המקורית, משימתם הייתה לחבור אל הלגיון לאחר שיעברו את באר שבע.¹⁸ אלא שב-19 במאי, במענה לבקשת ערביי הר חברון - אולי בקשה 'מוזמנת' - להגנה מפני מה שנראה כאיום יהודי מירושלים ודרומה, התקדמו הכוחות לאזור חברון-בית לחם, דרך שטחים ערביים טהורים, בניגוד לתוכנית המקורית.¹⁹ תחילה השתתפו הכוחות הקלים בקרב על רמת רחל (21 עד 25 במאי 1948), וממנה נהדפו לאחר קרבות מרים. מאז נערכו חלק מהכוחות במבואותיה הדרומיים של ירושלים וכן מערבה משם, בחלקו הדרומי של פרוזדור ירושלים, ודרומה משם, בשיפולים המערביים של הר חברון, וחלקם נערכו בהר עצמו, בעיקר בערים חברון ובית לחם.²⁰ הטור המצרי העיקרי קיים מגע עם הטור המזרחי, עת נאחז בכביש אל-מגידל-אל-פאלוגיה-בית ג'ברין, ומכאן והלאה, אם כי כל אחד מן הטורים שמר על אופיו, היו תנועת והחלפת כוחות ביניהם.²¹ בליל 17-18 באוגוסט 1948 היו 'הכוחות הקלים' חלק חשוב בהדיפת התקפתו של גדוד 62 (בית חורון) של עצינוני באזור ארמון הנציב. מכאן ואילך לא היווה הטור המצרי המזרחי מטרד. המצרים, אשר נוכחותם באזור הייתה פוליטית - הפגנת נוכחות וקניית דריסת רגל - יותר מצבאית, במלחמתם בישראל נטו לגישה פסיבית. נטייה זו גברה לאחר שעבד אל-עזיז נהרג, ב-22 באוגוסט,²² בדומה, באותה מלחמה, לכוחות ערביים בלתי סדירים אחרים עם מות מפקדיהם, כמו עבד אל-קדר אל-

18 גלבר, **קוממיות ונכבה**, עמ' 56, 128, 201-202, 262; מש"מ 1 (ענף מודיעין קרבי) לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 30 בספטמבר 1948, **א"צ** 133/6308/1949.

19 כמאל איסמאעיל אל-שריף, "האחים המוסלמים במלחמת פלשתינה (אל-אח'ואן אל-מוסלמין פי חרב פלסטין)", בתוך: שמואל צבאג (מתרגם), **בעיני אויב, שלושה פרסומים ערביים על מלחמת הקוממיות**, תל אביב: מערכות, 1955 (להלן: איסמאעיל אל-שריף, "האחים המוסלמים"), עמ' 86.

20 בן-גוריון, **יומן המלחמה** ג (4 באוקטובר 1948), עמ' 732.

21 מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ועוד, "דו"ח מודיעין יומי 130600-1416", 15 בספטמבר 1948, **א"צ** 9/1041/1949.

22 דב ינון, **צבא מצרים בתחילת מלחמת העצמאות, הכנות המצרים למלחמה ולחיתום עד ההפוגה הראשונה**, אמ"ץ-תוה"ד - המחלקה להיסטוריה, 2005, עמ' 36-62, 106-116, 135-138; אברהם סלע, "הכוחות הפלשתינאיים והמצרים בדרום", בתוך: משה נתיב (עורך), **הדרום במלחמת העצמאות**, רמת אפעל: המרכז לתולדות כוח המגן "ההגנה" ע"ש ישראל גלילי, 1988, עמ' 33, 36-38.

חסייני וחסן סלאמה. מוחמד פח'רי החליף את עבד אל-עזיז, ולאחר זמן קצר קיבל את הפיקוד עבד א-ג'ואד טבאלה.²³

נוסף על 'הכוחות הקלים' ארגנו המצרים מיליציות מקומיות, בגיוס חלקי, הן ככוחות משמר, הן ל'עבות' זמנית את כוחותיהם בקרבות מסוימים (ראו להלן), הן, לעיתים בכפייה, לצורכי התבצרות. בכל תקופת נוכחותם בשטחים אלה שרתה מתיחות בין המצרים ובין נציגי ירדן. אלה גם אלה מינו מושלים מטעמם בהר חברון, בעוד הוועד הערבי העליון מנסה מצידו, במלחמת מאסף, לאחוז בהשפעה כלשהי, כאשר משאביו הולכים ואוזלים עם התמעטות תמיכתן של מדינות ערב בו.²⁴ יחסיהם עם המקומיים, הן כוחות צבאיים, כמו הג'יהאד, הן אזרחים, אשר נחלקו בנאמנותם, אף הם לא התנהלו תמיד על מי מנוחות. באותה העת מנו המצרים והג'יהאד, אשר כוחותיו מדרום לירושלים, בפיקודו של מוניר אל-פאדל, כ-800 איש, ובאופן כללי הם צידדו זה בזה, ולו כמשקל נגד ללגיון. תמיכתם בג'יהאד, הכוח הפלסטיני היחיד אשר שמר על מידה של עצמאות, אף קיבלה, לזמן מה, גושפנקה של הסכם לסיוע מצד הראשונים.²⁵ למעשה, חלק נכבד ממרצם של הגורמים הערביים השונים הופנה למאבקים פנים-ערביים, ולעיתים הם גלשו לירי ולשפיכות דמים.²⁶

23 מש"מ 1, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי 061600-0501600", 7 בספטמבר 1948, א"צ 130/6308/1949; איסמאעיל אל-שריף, "האחים המוסלמים", עמ' 95.

24 אברהם סלע, "הערבים הפלסטינים במלחמת 1948", בתוך: משנה מעוז, ב"ז קדר (עורכים), **התנועה הלאומית הפלסטינית: מעימות להשלמה?** תל אביב: משרד הביטחון, 1996, עמ' 115-202; מש"מ 1, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין ליום 25/8.48", 25 באוגוסט 1948, מש"מ 1, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי 011900-311900", 2 בספטמבר 1948, א"צ 130/6308/1949; מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי -16.1.49", 16 בינואר 1949, א"צ 22/6308/1949; בן-גוריון, **יומן המלחמה** ב', עמ' 484, 663; מקצין חקירות ומסמכים במודיעין חזית ד', ללא שם נמען, "סיכום על הכוחות הפועלים במרחב הדרום והנגב לפי דברי שבויים ומסמכים", א"צ 119/6308/1949.

25 גלבר, **קוממיות ונכבה**, עמ' 260-264; בן-גוריון, **יומן המלחמה** ג', עמ' 735; מחטיבה 12/מודיעין למפקד החטיבה (נחום שריג), "דו"ח מודיעין יומי -4.12.48", 4 בדצמבר 1948, א"צ 22/6308/1949; מש"מ 1, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי ב' 211600-210800", 21 בספטמבר 1948, א"צ 130/6308/1949.

26 מש"מ 1 לסרגיי (חטיבת הנגב), "דו"ח מודיעין יומי", 14.9.1948, "דו"ח מודיעין יומי 271200-281200", 28 בספטמבר 1948, א"צ 22/5879/1949 (להלן: "נספח 28.9"); עבדאללה אל-תל, **זיכרונות עבדאללה אל-תל**, תל אביב: מערכות, 1960; מתרגם: יהושע חלמיש, עמ' 268-271; מוריס, **גלאב**, עמ' 192; סלע, **הפלשתינאים והמצרים**, עמ' 38.

בהמשך, הן עקב שיקולים פוליטיים, בעיקר הקמת ממשלת 'כל פלסטיין' בעזה בספטמבר, הן עקב צורך צבאי גרידא, בסתיו 1948 החלו המצרים להקים כוח צבא,²⁷ תוך זיקת מה לוועד הערבי העליון, מבין המקומיים, אם כי לאו דווקא תושבי הדום הר חברון והסביבה²⁸ ולא דווקא כדי לשרת באותה גזרה.²⁹ כוח זה, אשר מרכז הגיוס שלו נמצא בבית ג'ברין, נקרא 'צבא פלסטיין'.³⁰

הקרבות בשולי האזור

לקראת סופם של 'קרבות עשרת הימים' (9-19 ביולי 1948) השיגה חטיבת הראל של הפלמ"ח, מתוגברת בגדוד 61 ('מוריה') של עציוני ובפלוגה מגדוד 43 של חטיבת קרייתי (חטיבה 4), דריסת רגל בשוליו הצפוניים-מערביים של האזור כדי לחזק את האחיזה הישראלית בפרוזדור ירושלים מצידו הדרומי. לפיכך היא השתלטה על כמה אזורים, בהם ס'ובא (פלמ"ח צובה), פסלא (כסלון), ס'טאף, אשווע (אשתאול), ד'יר ראפאת (גבעת שמש), ערתוף (נחם), עסלין (ליד אשתאול) ד'יר עמר (איתנים) וכן הר טוב, אשר כחודשיים קודם לכן נטשוה תושביה היהודים, עם המשטרה הסמוכה.³¹ הכפר עג'ור (עגור) הותקף אף הוא, ותושביו נטשוהו ימים מספר לאחר תחילת ההפוגה השנייה (19 ביולי עד 14 באוקטובר 1948). רבים מן הכפרים הערביים במורדות המערביים של הרי יהודה ננטשו. בחלקם התבססו לוחמי הג'יהאד, לצד כוחות של 'האחים המוסלמים', ולעיתים גם חיילים מצרים, המתוגברים בצבא פלסטיין.³²

27 סלע, **הערבים הפלסטינים**, עמ' 181; מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 12 בנובמבר 1948, **א"צ** 119/6308/1949.

28 ממשלה חזית ד' מודיעין, ללא שם נמען, "סיכום ידיעות מס. 18 ליום 23/9/48", 24 בספטמבר 1948, **א"צ** 130/6308/1949.

29 "דו"ח מודיעין יומי", מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, 10 באוקטובר 1948, **א"צ** 133/6308/1949.

30 מש"מ 1, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי 271200-281200", 28 בספטמבר 1948, **א"צ** 130/6308/1949; "נספח 28.9"; מוריס, **גלאב**, עמ' 192-193.

31 צביקה דרור, **הראל, חטיבת פלמ"ח-הראל במערכה על ירושלים תש"ח**, בני ברק: הקיבוץ המאוחד, 2005, עמ' 267-272; אלחנן אורן, **בדרך אל העיר**, תל אביב: משרד הביטחון, 1976, עמ' 132-135, 205-206.

32 מחזית ד' מודיעין, ללא שם נמען, "סיכום ידיעות מס' 15 ליום 20/9/48", 21 בספטמבר 1948, **א"צ** 22/5879/1949; גלבר, **קוממיות ונכבה**, עמ' 232, 246.

באותה העת התקדמה חטיבת גבעתי אל שולי האזור ממערב, ומצבתה, בפיקוד שמעון אבידן (קוד), כללה חמישה גדודי חי"ר (51 עד 55). בסוף יוני 1948 התקבלו ידיעות מודיעיניות על פעילות מצרית ממזרח לתל א-ס'אפי, ואלה המחישו את הסכנה שבהתבססות צבאית מצרית באזור זה.³³ לפיכך החטיבה הקצתה את גדוד 51 'לנקות' את השטח. לאחר שכבש הגדוד את התל, המתנשא מעל סביבתו, עם שחר 9 ביולי, המשיך בימים הבאים וכבש כמעט ללא קרב את כל האזור עד לגת ולגלאון, בעוד התושבים הערבים נמלטים, רובם ככולם (נשארו חלק מתושבי אל-עזי, שלהם היו יחסים טובים עם קיבוץ כפר מנחם). הגדוד המשיך ופשט על עג'ור ועל בית ג'ברין, ובין השאר, הטריד את המשטרה הסמוכה באש, וכן ערך סיור אלים לכיוון וואאמה. לאחר ה'ניקוי' לא השאירה החטיבה חיל מצב בשטח, מטלה הדורשת כוח אדם למכביר, וזה הוחזק באמצעות סיורים, בראש ובראשונה סיורי ג'יפים. בפועל, השטח נותר פרוץ במידה רבה, ערבים חזרו והסתננו אליו בהתמדה,³⁴ ובפרט רועים ערבים הרבו להיכנס עם עדריהם לצד הישראלי של הקו.³⁵ אותה מציאות 'דינמית' הקנתה לאזור, מיני אז ושנים לא מעטות אחר כך, את הכינוי 'המזרח הפרוע': "אזור נרחב וריק שבשדותיו ובכפרים הנטושים תעו בעלי חיים לרוב, מועמדים ל'קומזיצים' שאין להם סוף".³⁶ גם בהמשך המלחמה לצה"ל לא היה די כוח אדם כדי להחזיק באופן הדוק בכל השטחים שאותם כבש, והקצאת כוח האדם לכך נעשתה בהתאם לעדיפויות שנקבעו. בניגוד לשטחים אחרים שנכבשו, כמו הדרך לירושלים, באזור זה לא היה צורך אסטרטגי דוחק בכך, ואחיזת צה"ל בשטח האמור הייתה רופפת.

למרות הנטייה שלא להחזיק משלטים, למשך יום אחד, 23 בספטמבר, ערך גדוד 51 את מבצע 'רושם', ובו התבצר בכמה משלטים כדי להוכיח למשקיפי האו"ם, אשר אמורים היו למנוע הסגות גבול של שני הצדדים, כי האזור בידי צה"ל. חלק מן הכוחות במשלטים ספגו אש ומספר התקפות, והם הדפו את כולן. אך בערב, לאחר שהרושם נעשה ולאחר שמשקיפי האו"ם עזבו, חזר הגדוד ופינה את המשלטים.³⁷

33 איילון, **גבעתי מול הפולש**, עמ' 252.

34 מקמ"ן גדוד 54 למודיעין גבעתי, "דו"ח סיור מיום 6.8.48", 7 באוגוסט 1948, **א"צ** 21/1041/1949.

35 מחטיבה 12/מודיעין לנמענים שונים, דו"חות רבים בא"צ 22/6308/1949.

36 אביעזר גולן, **אלברט**, תל אביב: האגודה להנצחת זכרו של האלוף אלברט (אברהם) מנדלר, 1980, עמ' 44, 47.

37 רחל הרפז, דוד בן דוד ודוד הרפז (עורכים), **תולדות גדוד 51 מחטיבת גבעתי במלחמת הקוממיות בתש"ח**, תל אביב: מוציא לאור לא ידוע, 2008, עמ' 163.

מן העבר השני השתתפו ערביי הר חברון בשני אירועים עיקריים בחזית הדרום, ובשניהם 'עיבו' כוחות מצריים. הראשון, ב-14 ביולי 1948, היה התקפה עזה על גלאון. אומנם היא נהדפה באבדות קלות למגינים, אך הושקע בה מאמץ רב.³⁸ השני, קרבות ח'ירבת מחאז (חורבת מאחז, כ-2 ק"מ ממזרח למחלף מאחז). זו נכבשה בידי חטיבת יפתח של הפלמ"ח, אשר ב-30 בספטמבר החליפה את חטיבת הנגב באותו אזור. בימים הבאים עבר המקום מיד ליד פעמים מספר. הכוחות המצריים התוקפים, בהיקף גדוד, כללו, פרט ליחידות סדירות, ערבים מקומיים מקופציה, מבית ג'ברין ולפחות פלוגה אחת מחברון. ב-7 באוקטובר נהדפה ההתקפה המצרית האחרונה.³⁹

סגירת הפער בין הראל לגבעתי

במבצע 'יואב' (15 עד 22 באוקטובר 1948) נאחזה גבעתי בשוליו הדרומיים-מערביים של האזור, בזמן שבלי ל-15-16 בו תפס גדוד 53 של החטיבה מספר משלטים באזור צומת לכיש של ימינו, ובכך ניתק את כביש אל-פאלוג'ה-בית ג'ברין. בבוקר יום המחרת, 16 בחודש, הדף הכוח הפגזות מצריות והתקפות-נגד של כוח מצרי מתוגבר במקומיים מקופציה ומבית ג'ברין. בדיעבד החל המהלך המתואר את יצירתו של 'כיס פאלוג'ה' (להלן: הכיס) שבו נלכדה חטיבה מצרית באזור קריית גת של ימינו. בליל 18-19 באוקטובר ניסה כוח קטן מגדוד 53 לכבוש את משטרת בית ג'ברין, והניח כי הוא עתיד להיתקל בהתנגדות קלה, אם בכלל. אולם הוא ספג אש חזקה מן הצפוי, ונסוג.⁴⁰

בד בבד ערכה הראל את מבצע 'אל ההר' (19-22 באוקטובר 1948), ובמהלכו הרחיבה את כיבושיה מיולי. היא השתלטה על כל המרחב שמדרום לנחל שורק, עד לצומת האלה של ימינו, בקירוב, בדרום-מערב, ועד לחוסאן, מעט ממערב לכביש ירושלים-חברון, בדרום מזרח, שם נעצרה בהוראת הדרג המדיני, שתורגמה לפקודה מן המטכ"ל, ולמרות מחאותיו של טבנקין המח"ט. כך נכבשו, בין היתר, בית נטיף (ליד נתיב

38 איילון, **גבעתי מול הפולש**, עמ' 303-306, 364, 368-370.

39 אורי אלגום, "קרבות חירבת מחאז", **מערכות** 294-295, יולי 1984, עמ' 99-106.

40 מגדוד 53, ללא נמען, "סיכום ידיעות מ-181600-19100", 19 באוקטובר 1948, **א"צ** 18/1041/1949; אריה חשביה (עורך), **עד הלום, סיפורו של גדוד 53 חטיבת "גבעתי" תש"ח**, תל אביב: משרד הביטחון, 2005, עמ' 258-262, 267-268.

הל"ה), בית עיטאב (סמוך לבר גיורא), סופלא (בתחומי פארק עצמאות ארצות הברית), עלאר (סמוך למושב מטע), דיר אבאן (סמוך לצרעה), דיר אל-הווא (נס הרים), אל-קבו (סמוך למבוא ביתר), ג'רש (ליד זנוח), דיר א-שיח' (ממזרח לנס הרים) ועוד. סמוך לתל עזקה נפגשו כוחות הראל עם כוחות גבעתי אשר התקדמו מדרום, כמתואר להלן.⁴¹ בשלהי 1948 ובחודשים הבאים בשטחים שהראל כבשה הוקמו יישובים חדשים: רמת רזיאל, פלמ"ח צובה, צרעה ועוד.

בתום מבצע 'יואב', למרות ההפוגה, שיגרה גבעתי כוחות הן כדי להדק את המצור על הכיס, הן כדי לסגור את הפער שבין כוחות חזית הדרום לחזית המרכז, והנחת העבודה, שהתאמתה, הייתה כי כיוון שנותק, נותר אזור הפער עזוב למחצה.⁴² בליל 22-23 באוקטובר כבש גדוד 54 את ז'פרין, את רענא (שניהם ליד בית ניר) ואת דיר א-דובאן (באזור מערות לוזית). בלילה הבא ללא התנגדות כבשו גדוד 52 של החטיבה את ז'פריא (זכריה), וגדוד 54 - את עג'ור.⁴³ בימים הבאים נתפסו כפרים נוספים.⁴⁴ גם כאן, כשם שנהגה ביולי, לא הותירה החטיבה חיל מצב בכפרים שנכבשו, אשר תושביהם נטשוהם.⁴⁵

בצהרי 24 בחודש גילתה פלוגה מגדוד 52 של גבעתי, אשר יועדה לתפוס את המשטרה הסמוכה לבית ג'ברין, כי זו איננה ריקה, בניגוד לידיעות המודיעיניות שנתקבלו, ולפיהן המצרים פינו את המקום. הפלוגה, בפיקודו של שלמה להט (לימים ראש עיריית תל אביב), ספגה אש, וזו פצעה את אחד מחייליה. לפיכך ללילה הבא תוכננה התקפה, ובה השתתפו שתי פלוגות מן הגדוד. אולם המבצע נכשל בשל פיצוץ מוקדם של מטען חומר נפץ בזמן הפריצה, והכוח, אשר אבדותיו היו חמישה הרוגים ו-13 פצועים, נסוג.⁴⁶

41 בן-גוריון, **יומן המלחמה** ג', עמ' 753; נדב פרנקל, "מבצע 'ההר' במלחמת העצמאות", בתוך: ניר מן (עורך), **עלי זית וחרב: 70 למדינה**, י"ח, בן שמן: משרד הביטחון, הוצאת מוזן והמרכז לחקר כוח המגן על שם ישראל גלילי, 2018, עמ' 95-128.

42 מחטיבה 5 לגדודים 51, 52, 53, 54, 55 ולנמנים נוספים, "פקודת פעילות לליל 23-24.10.48", 23 באוקטובר 1948, **א"צ** 141/6308/1949.

43 איילון, **גבעתי מול הפולש**, עמ' 550; אברהם ורד, **חזית הדרום בין סיני לחברון**, תל אביב: הוצאת יאיר על שם אברהם שטרן, תשנ"ו, עמ' 159-160.

44 מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי - 8-11-48", 8 בנובמבר 1948, **א"צ** 141/6308/1949 (להלן: "דו"ח 8.11.48").

45 מחזית ד'/מודיעין, ללא שם נמען, "סיכום ידיעות מס' 95 ליום 23.12", **א"צ** 132/6308/1949 (להלן: "סיכום 23.12"). תושבי ז'פריא חזרו לכפר לאחר שצה"ל עזב, והועברו אל מעבר לגבול בקיץ 1949.

'כוח ג'י' נכנס לפעולה

לא רק צה"ל ניצל את ההתפתחויות שתוארו. מבצעי 'יואב', 'אל ההר' ומבצע 'יקב', שערכה עצינוני מדרום לירושלים, ערערו את מעמדם של הכוחות המצריים בנגב, בהרי חברון ובמבואות ירושלים, בהתאמה.⁴⁷ כאמור, ירדן שאפה להשתלט על החלק הערבי של ארץ ישראל, והכוחות הקלים, בכניסתם הבלתי מתואמת, חמישה חודשים קודם לכן, למרחב בית לחם-חברון שיבשו את תוכניתה. כעת, מנקודת ראות ירדנית, נוצרה ההזדמנות לתקן זאת. ב־21 באוקטובר, מעט לפני סיומם של אותם מבצעים, בנה הלגיון כוח מקובץ: פלוגות חי"ר מגדודים שונים, מתוגברות בפלוגת משוריינים ובארטילריה. הכוח, בעוצמה של גדוד מוקטן, נקרא 'כוח ג'י', על שם מפקדו הבריטי ג'פרי לוקט (Geoffrey Lockett, 1913–), בלגיון איישו בריטים את רוב התפקידים שמסמג"ד ומעלה).⁴⁸ מהלך זה, המזכיר במאפיינים רבים את שיגור כוח הלגיון המקובץ ללוד ולרמלה ב־1 ביוני,⁴⁹ נחל הצלחה בת־קיימה. כוח ג'י, אשר למראית עין (ערבית), כנראה, נועד לבלום מתקפה אפשרית של צה"ל בציר חוסאן-אל־ח'דר (כביש 375 בקירוב) או בציר בית ג'ברין-חברון,⁵⁰ ובעיקר לנצל את תבוסת המצרים ולבסס שלטון ירדני בהרי חברון, נכנס באותו יום לבית לחם ולחברון. שיגורו של כוח זה היה מאוחר מכדי להשפיע על מבצע 'אל ההר' צבאית, מה גם שספק רב אם לשם כך שוגר, אולם נראה כי היה לו חלק בהחלטה המדינית להפסיקו בטרם מוצו האפשרויות המבצעיות שפתח, שכן ישראל הקפידה בכל מאודה שלא לערב את הלגיון בלחימה.⁵¹

46 יעקב נחמיאס ואפי מלצר (עורכים), **גדוד 52 של חטיבת גבעתי במלחמת העצמאות תש"ח 1948**, מכבים-רעות: הוצאת אפי מלצר בע"מ, 2002, עמ' 267, 307–314.

47 מחזית ד' / מודיעין, ללא שם נמען, "מערך כוחות האויב, גזרת דהריה-חברון-בית לחם", 12 בפברואר 1949, עם תיקונים ועדכונים ב־21 בפברואר 1949, **א"צ** 141/535/2004 (להלן: "מערך כוחות האויב").

48 רונן יצחק, "משחק המלכים, מלחמת העצמאות כמאבק כוחות בין עבדאללה לפארוק על ההגמוניה בעולם הערבי", בתוך: אסנת שירן (עורכת), **עלי זית וחרב: מלחמה בת 60, שיחות, מחקרים ומקורות על מלחמת העצמאות**, תל אביב: משרד הביטחון העמותה לחקר כוח המגן על שם ישראל גלילי, 2008, עמ' 284.

49 בנימין גשור, "קרבות האצ"ל ברמלה", בתוך: ניר מן (עורך), **עלי זית וחרב, שדה המערכה: עיונים בחקר קרבות מלחמת העצמאות** ט"ז, ירושלים: כרמל, 2016, עמ' 126–127.

50 Maan Abu Nowar, *The Jordanian-Israeli War 1948–1951, A History of Hashemite Kingdom of Jordan* (Reading: Garnet, 2002), p. 242.

51 גלבר, **קוממיות ונכבה**, עמ' 323; מוריס, **גלאב**, עמ' 198; Glubb Bagot John, *with Soldier A*, (London: Stoughton & Hodder, 1957), pp. 200–209, 205; סלע, **עבדאללה**, עמ' 183.

הגזרה הצפונית-מזרחית

בסוף מאי 1948 הוקמה חטיבה 8, בפיקודו של יצחק שדה, ככוח מטכ"לי, אשר לחם על פי הצרכים בחזיתות השונות, והיא כללה גדוד משוריין 82, גדוד ממונע 89 וגדוד מרגמות 88. במבצע 'יואב' השתתפו גדודים 82 ו-88, גדוד 89 היווה עתודה מטכ"לית, ורק לאחר תום המבצע הועמד לרשות חזית הדרום.⁵² מפקדו הראשון, בשמו הקודם, גדוד 81, היה משה דיין (לימים הרמטכ"ל, שר הביטחון ושר החוץ), ובקיץ 1948, החליפו דב צסיס.

יעדו הראשוני, ב-26 באוקטובר, אמור היה להיות קונציבה, אלא שבבוקר אותו יום נודע כי גבעתי לא הצליחה לכבוש את בית ג'ברין. כיוון שכך, הוחלט לכבוש תחילה את האחרונה. בהתקפה שהחלה באור ראשון של יום המוחרת, 27 בחודש, עלו שני זחל"מים על מוקשים, ומספר חיילים נפצעו קלות, אך המשטרה, הגבעה השולטת לידה והכפר נתפסו ללא התנגדות.⁵³ באותו זמן שיגר כוח ג'י שבעה משוריינים לכיוון משטרת בית ג'ברין,

דב צסיס, מג"ד גדוד 8
(באדיבות מוזיאון הפלמ"ח).

ככל הנראה, כדי לכבושה או לתופסה, אם כי גלאב (Glubb), מפקד הלגיון, טען בספרו כי זה היה סיור גרידא. הקרב שיתואר להלן, שעל פי מהלכו נראה שאינו עולה בקנה אחד עם גרסת הסיור ותו לאו, היה אולי יוזמה של לוקט, המפקד במקום. השערה זו נתמכת באופיו השש לקרב ובכך שמפקדים בלגיון דאז נהגו ליטול לידם מידה מרובה של עצמאות.⁵⁴

⁵² מיצחק רבין, קמב"ץ חזית ד' לחטיבות 5, 8, 9, 11, 12 ולנמענים נוספים, "פקודת עריכה", 25 באוקטובר 1948, א"צ 141/6308/1949.

⁵³ ורד, **חזית הדרום**, עמ' 162; עדות אריק נחמקין, מ"מ בגדוד 89 במלחמת העצמאות, מראיינת איזה דפני, בית יגאל אלון, מאי 2000; עדות יעקב אהרוני, חבלן בגדוד 89, מראיינת איזה דפני, בית יגאל אלון, אוגוסט 2000.

⁵⁴ גשור, **האצ"ל**, עמ' 126-127; אבו נואר, **המלחמה הירדנית-ישראלית**, עמ' 242.

אותו כוח נתקל בגדוד 89, שטרם נערך כהלכה בשטח שכבש. קרב מר נערך, תחילה לחם הכוח הירדני בחסימה שהציבה פלוגה מגדוד 89 ממזרח למשטרה, בכביש לכיוון חברון, ולבסוף היא נאלצה לסגת. ללחימה בכוח גיי הצטרפו כמה תותחים של צה"ל, אשר היו מוצבים בִּיִּתָא, וכן איגפוהו איבדו כלי רכב של הגדוד.⁵⁵ הן צה"ל והן הלגיון מספר כלי רכב משוריינים, אך בתום ההתנגשות הרצינית האחרונה בין שני הצבאות שבאותה מלחמה נסוג הלגיון. גדוד 89 ספג שלושה הרוגים ו-15 פצועים, ונראה כי אבדות הלגיון היו דומות.⁵⁶ בקרב במבואות בית ג'ברין סיים כוח גיי את תפקידו ככוח מתמרן לוחם. הכוח תוגבר בהמשך,⁵⁷ שימש גרעין לגדוד 10 של הלגיון, אשר הוקם בדצמבר, והפך לכוח הצבאי העיקרי של ירדן בהרי חברון.⁵⁸ כוח זה הקנה דריסת רגל עבר ירדנית מחודשת ואיתנה יותר באזור, וזו נעזרה לא מעט במהלכי צה"ל, אשר הפנה את מרב מאמציו כנגד המצרים.⁵⁹ מיקוש הדרכים המוליכות מבית ג'ברין להר חברון סימן את מגמתו של הלגיון לבצר את הישגיו בגזרה זו ולהסתפק בכך.⁶⁰ מנקודת ראות, בלימת צה"ל מעט מזרחה מבית ג'ברין הייתה כשלעצמה הישג לא מבוטל, המותיר בידיה את עיקר השטח והאוכלוסייה במרחב שבין ירושלים לבאר שבע.⁶¹

אף שעדיין היו נתונים מעייניו של צה"ל בעיקרו של הצבא המצרי, בכיס ומערבה משם, לראשונה, עם כיבוש בית ג'ברין, לאחר כיבוש באר שבע ב-21 באוקטובר, הוא הפנה פניו אל הרי חברון.⁶² ב-27 בחודש, כמה ימים

55 שרגא גפני, "גדוד 89 כובש את בית-גוברין", מן המרשתת: com.ShrigaGafni, נדלה ב-14 בספטמבר 2022.

56 גלאב, **חייל**, עמ' 205–209.

57 מחזית ד' / מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח שבועי עד 9/12", 10 בדצמבר 1948, **א"צ** 132/6308/1949.

58 "סיכום 23.12"; מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 22 בדצמבר 1948, **א"צ** 132/6308/1949; "מערך כוחות האויב"; מקמ"ן חזית ג', ללא שם נמען, "כתיבה [גדוד] 10", 6 במרץ 1949, **א"צ** 55/1261/1949; מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "מערך כוחות האויב באזור חברון-דארהייה", 31 במרץ 1949, **א"צ** 22/6308/1949 (להלן: "חברון-דארהייה").

59 בן-גוריון, **יומן המלחמה ב'**, עמ' 663.

60 מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "ניסיון של סיכום תכונות ומגמות בקרב צבאות ערב ב-270800", 27 באוקטובר 1948, **א"צ** 119/6308/1949.

61 גלאב, **חייל**, עמ' 209.

62 מולה כהן, מח"ט יפתח במלחמת העצמאות, "המבצעים הגדולים בדרום", רב שיח בהנחיית מוטי גולני, **הדרום במלחמת העצמאות**, עמ' 69.

לאחר תום מבצע 'יואב', כתב ראש אג"ס יגאל ידין לחזית ד' (דרום), "מצע לפעולת 'פתן'", ומגמתו: "א. ריכוך כוחות האויב המכותרים [בכיס]; ב. פעולות תוקפניות זעירות להשגת יתרונות טקטיים". המסמך מורה לתפוס את קוֹבֵיבָה וכן לכבוש את יוואִימָה, להתבסס באותם כפרים בתור "קרש-קפיצה ואיום לכיוון חברון". עם זאת, אף שהדבר אינו נזכר במסמך שלעיל, דרך אותם כפרים עברה דרך משנית, בית ג'וֹבֵרִין-קוֹבֵיבָה-יוואִימָה, ובאמצעותה ניתן היה להגיע אל חברון, אשר חסימתה תהדק את המצור על הכיס.⁶³ ואכן, ב־28 בחודש, בשעות אחר הצהריים, כבש גדוד 89, אשר העביר את המשטרה לגדוד 53,⁶⁴ את קוֹבֵיבָה ואת תל לכיש הסמוך, ללא התנגדות. למוחרת, לנוכח התנגדות, כבש גם את יוואִימָה, אשר בניגוד ליעדים הקודמים היה מאוכלס, תוך הרג תושבים. הנותרים עזבו את המקום במהלך הכיבוש ולאחריו.⁶⁵ ייתכן כי להרג ניכר זה בתקופת של הפוגה יש חלק בהחלטה שלא לכבוש כפרים מאוכלסים נוספים בגזרה זו.⁶⁶ כך או כך, נמתח קו החזית, וקו הגבול בהמשך, מעט מזרחה ליוואִימָה.

'הכוחות הקלים' מנותקים

הכיבושים המתוארים, ובעיקר כיבוש באר שבע, ניתקו את הכוחות המצריים מן הטור המזרחי, אשר הוכו במבצע 'אל ההר' מצור מחצבתם, והם הפכו תלויים ברצונו הרע של הלגיון לאספקתם.⁶⁷ ההספקה לטור המזרחי הורעה, והן עקב כך, הן עקב עצם הניתוק החלה פגיעה במורל (דמורליזציה) של כוח זה.⁶⁸ הלגיון, אשר תגבר בהדרגה את כוחותיו, הפך יותר ויותר לשולט באזור הר חברון, אם כי עדיין לא בלי עוררין.⁶⁹ הצלחתו

63 בן-גוריון, **יומן המלחמה** ג', עמ' 762.

64 מחטיבה 5 לגדוד 53, "פקודת מבצע", 27 באוקטובר 1948, **א"צ** 141/6308/1949; איילון, **גבעתי מול הפולש**, עמ' 558.

65 ורד, **חזית הדרום**, עמ' 179–189; עדות אריק נחמקין.

66 אניטה שפירא, **יגאל אלון: אביב חלדו, ביוגרפיה**, בני ברק: הקיבוץ המאוחד, 2004, עמ' 403.

67 מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, דו"ח מודיעין יומי 11-1, 2 בנובמבר 1948, **א"צ** 141/6308/1949; בן-גוריון, **יומן המלחמה** ג', עמ' 786.

68 מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ונמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 11 בנובמבר 1948, **א"צ** 119/6308/1949 (להלן: דו"ח 11 בנובמבר); מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 4 בינואר 1949, **א"צ** 117/6308/1949.

69 גלבר, **קוממיות ונכבה**, עמ' 274; מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 19 בנובמבר 1948, **א"צ** 119/6308/1949.

היחסית מול צה"ל, בייחוד על רקע כישלונם בעליל של המצרים, עודדה את נטיית התושבים, אשר שררה כאמור עוד בתחילת המלחמה, לתמוך בשלטון ירדני באזור הר חברון.⁷⁰ עם זאת הצורך להגן על הגזרה מפני ישראל והצורך להפגין סולידריות ערבית הביאו בכל זאת למידת מה של שיתוף פעולה ושל תיאום, מאולצים ככל שיהיו, בין הכוחות הערביים השונים.⁷¹ בשל ניתוקם של הכוחות המצריים בהר חברון מעיקר הכוח המצרי זנחו המצרים את המאמץ להקים צבא פלסטיני. תחילה חדלו מלגייס מקומיים,⁷² ובהמשך הלך כוח זה והתפזר.⁷³ בשל אותו ניתוק, מסוף אוקטובר בהדרגה חדלו 'הכוחות הקלים' לסייע בהספקה לכוחות הג'יהאד.⁷⁴ אם כך ניתוק הכוחות המצריים נראה כשם לאל את ניסיונם לתקוע יתד באזור הר חברון, כמו גם את ניסיונם למנוע מירדן דריסת רגל איתנה באותו אזור.

החיי"ם וגבעתי

כמה ימים לאחר תום המבצע, בעוד גדוד 53 חוסם את הכיס ממזרח, את הגזרה שבין בית ג'ברין, לקוביבה ולדוואימה תפסו שתי מחלקות, שתוגברו בהמשך, מגדוד 152 בחטיבת מחוז השפלה (פלשת) של החיי"ם (חיל המשמר), שעליה פיקד עמנואל אורלנסקי (לימים נשרי, ולצידו הקמ"ן יזהר סמילנסקי, הוא הסופר ס' יזהר).⁷⁵ החזקת הגזרה על ידי חיילי החיי"ם הייתה רופפת: הקו היה פרוץ, רבו בו ההסתננויות, ולא נעשה ניסיון לשלוט על שטחי ההפקר, שלא לדבר על יוזמה התקפית כלשהי. למעשה, הצבתם בגזרה של כוחות אלה, המיועדים לתפקידי משמר והגנה סטטית, היוותה ויתור מראש על יומרות מעין אלה.

70 מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי 28-10-48", 28 באוקטובר 1948, א"צ 141/6308/1949.

71 "דו"ח מודיעין יומי", מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, 19 בדצמבר 1948, א"צ 132/6308/1949 (להלן: דו"ח 19.12.1948); דו"ח 8 בנובמבר 1948.

72 מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 20 בנובמבר 1948, א"צ 119/6308/1949.

73 סלע, הפלשתינאים והמצרים, עמ' 39.

74 מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 2 בדצמבר 1948, א"צ 132/6308/1949.

בנובמבר למודיעין הצה"לי הגיעו ידיעות על אודות 'תוכנית דמשק', תוכנית בין-ערבית לחילוץ הכוח הנצור בכיס, מזרחה. המידע קיבל משנה רצינות עקב מעבר כוחות עיראקיים מן השומרון לאזור בית לחם. בעקיפין, ואולי מתוך שלא לשמה, אלה סייעו לאחיהם לשושלת, אשר באותו מועד היו כוחותיהם באזור שמדרום לירושלים דלילים, להחזיק באזור. לנוכח הידיעות, אף שלא היה ברור עד כמה בתוכנית זו יש ממש (ולא היה), בימים 21-23 בנובמבר החליפה גבעתי את חטיבת מחוז השפלה.

עבור כוחות גבעתי, אשר עד לאותה עת הקיזו את דמם במלחמה בצבא המצרי הסדיר, הייתה השהייה בגזרת הדום הר חברון אתגרתה נעימה, ורק החורף הממשמש ובא הקדירה. החטיבה הרבתה לשגר כוחות ניידים לפשיטות, לסיוורים ולמארבים כנגד שיירות אספקה אל הכיס ועוד. כך למשל, בליל 24-25 לחודש פשטה פלוגה מגדוד 51 על ח'רבת וַיְפִידָה (ח'רבת נקיק, מדרום ליער אמציה), ועל פי ידיעות מודיעיניות היא שימשה תחנת ביניים לשיירת אספקה מהר חברון לכיס. הפלוגה לא מצאה במקום את השיירה (אשר נתקלה עוד קודם במארב של צה"ל), פוצצה בתים בכפר וחזרה לבסיסה לאחר שנתקלה בהתנגדות קלה, ובעקבות זאת שניים מלוחמיה נפצעו קל. פלוגה אחרת מגדוד 51 פשטה על אדינא בליל 26-27 בנובמבר, הכוח הפורץ נתגלה סמוך ליעדו, ספג אש, ונסוג. בליל 27-28 בנובמבר שוב פשטה אותה פלוגה על אותו כפר, אולם הפעם היא נחלה הצלחה. באותו לילה נערכה פשיטה על ח'רבת אוס-בורג' (ח'רבת בורגין, ממזרח לנחושה), ובה פוצצו בתים. בליל 28-29 בחודש פשטה פלוגה מוקטנת מגדוד 53 על ח'רבת אֶסִיכָה (כ־6 ק"מ מ"מ מדרום מזרח לאמציה, מעט מזרחה מן 'הקו הירוק') ושרפה בתים בכפר. בליל 29-30 בנובמבר פשטו כוחות מגדוד 53 על ח'רבת זַעקוּקָה (כ־1.5 ק"מ צפונה למעבר תרקומיא, בתחום ישראל), ועל ח'רבת אל-כום, כחמישה ק"מ ממזרח לאמציה. בשתי הפשיטות פוצצו הכוחות בתים תוך כדי חילופי אש. בליל 1-2 בדצמבר פשט כוח מגדוד 52 על ח'רבת ג'מרורה (כשלושה ק"מ ממערב לתרקומיא) ופוצץ בה בניין מרכזי. באותו הלילה ערך כוח אחר של הגדוד פשיטה, שלא עלתה יפה, על גשר בכביש דאָה־רייה-חברון. באותה תקופה ובאותו אזור הרבו גדודי

גבעתי בפעילות כמתואר לעיל, וקצרה היריעה מלפרטה במלואה.⁷⁶ באותם שבועות לצה"ל הגיעו ידיעות מודיעיניות ממקורות ערביים ולפיהן ישראל מתכננת התקפה דו-ראשית מכיוון ירושלים ומכיוון באר שבע על הר חברון.⁷⁷ ואפשר כי יצירת רושם כזה הייתה אף היא בין הסיבות לפעלתנות שגילתה גבעתי.⁷⁸ ואכן, לקראת מבצע 'חורב' (ראו להלן) הועמדו הן הכוחות המצריים, הן הלגיון בגזרת הר חברון בכוננות לקראת אפשרות שצה"ל יתקוף בגזרתם.⁷⁹ בידיעות אלה היה קורטוב של אמת, שכן לצה"ל הייתה אפוא כוונה, שלא התממשה, לתקוף בכיוון דאחרייה, ואפשר כי מידע על אודות כוחות של הלגיון במקום עורר מחשבות שניות בנושא.⁸⁰ בתקופה זו התייחסה חזית הדרום אל גזרת הר חברון, או, כפי שכונתה, הגזרה הצפונית מזרחית, כמשנית, ומעייניה היו נתונים בצבא המצרי הסדיר, מערבה משם.

אלכסנדרוני יורדת דרומה

למן תחילת המלחמה הופקדה חטיבת אלכסנדרוני על המרחב שבין הירקון בדרום ועד זיכרון יעקב בצפון (בשינויים קלים), ומלכתחילה גם גויסו חייליה ממנו. ב-9 בדצמבר 1948 הוציא המטכ"ל פקודה להחליף את

75 ב'17 באוגוסט 1948, במסגרת ארגון צה"ל בחזיתות, הופרדו כוחות החי"ם הנפתיים מן החי"ש, והנפות, מורשת ה'הגנה', חוסלו. נקבע כי:

1. חיל המשמר יאורגן בגדודי משמר, ואלה ינותקו מהפיקוד החטיבתי ויהיו כפופים למפקד החזית באמצעות הקצין לענייני משמר במטה החזית ובאמצעות מפקדי מרחבי משנה, אשר כל אחד מהם יכלול מספר גדודי משמר.

2. החטיבות תהפוכנה מחטיבות מרחביות לחטיבות בעלות כושר ניידות, ותהיינה כפופות למפקד מרחב החזית שבו תימצאנה.

3. החטיבות תפעלנה במרחב החזית, בהתאם לצרכים האופרטיביים. מפקדי מרחבי המשנה עלולים [עשויים] להיות כפופים למפקד חטיבת חיל הרגלים הפועלת בסביבה, בהתאם לפקודת מפקד החזית.

אף שגדודי החי"ם 'הוצמדו' למרחבים, הם הוצבו לעיתים גם בגזרות סמוכות. רשמית, הוסדר הדבר על ידי צירוף שטח ערבי כבוש אל המחוז. מסגן מפקד מחוז חיפה למשה כרמל, מפקד חזית א', 'העברות', 28 בנובמבר 1948, א"צ 54/260/1951.

76 איילון, **גבעתי מול הפולש**, עמ' 558, 595, 604–618.

77 מחטיבה 12/מודיעין לשריג, "דו"ח מודיעין יומי - 13.12.48", 13 בדצמבר 1948, א"צ 22/6308/1949.

78 גלבר, **קוממיות ונכבה**, עמ' 331.

79 דו"ח 19 בדצמבר 1948; "סיכום 23.12".

80 מש"מ 1, ללא שם נמען, "תיקון למערך כוחות של הלגיון", 17 בדצמבר 1948, א"צ 21/1041/1949.

הגזרות בין גבעתי לאלכסנדרוני, וזו בוצעה עד 16 לחודש.⁸¹ באותה העת כללה מצבת החטיבה, שעליה פיקד אז בן-ציון זיו (פרידן), ארבעה גדודים, גדודי חי"ר 32, 33 ו-35 וגדוד מסייע 34, אשר פורק בתחילת פברואר 1949, ובמקומו בחטיבה נותרה פלוגת סיור 37, בעוד יחידות משנה אחרות של הגדוד עוברות לחטיבות גולני (חטיבה 1) והנגב.⁸² גדוד 32 של אלכסנדרוני תפס את הגזרה אשר מול הרי חברון, בעוד האחרים נועדו להדק את המצור על הכיס.⁸³ צור מחצבתו של גדוד זה, אשר הוקם בתחילת דצמבר 1947, היה נפת השרון של ההגנה, אשר כללה את המרחב שבין פתח תקווה לרמת הכובש, ולמפקדו הראשון מונה צבי גרמן. עד לירידתו דרומה לחם הגדוד במרחב אלכסנדרוני. עם זאת ב-25 במאי הוא ספג מכה קשה, כולל כ-50 מתוך יותר מ-70 ההרוגים, במבצע 'בן-נון א'', שבו נשלח לסייע לחטיבה 7 בניסיון כושל להעביר שיירה לירושלים ליד משטרת לטרון.⁸⁴ בעת ירידתו דרומה היה המג"ד דניאל דגן (קורנפלד).

תקרית ח'רבת א-סיכה ומבצע 'עורב'

אף שגדוד 32 נערך ופניו מזרחה, חלק ניכר מפעילותו כוון למניעת שיגור אספקה אל הכיס. כמו כן הוא הוציא סיורים ומארבים תכופים ואף שיגר כוחות לפוצץ בתים ערביים.⁸⁵ עם זאת אופן פעולתו היה דינמי פחות מזה של גבעתי. את הסיורים ערך לאור יום, ואת המארבים - בלילה. מבצעים כמו פשיטה על ח'רבת א-סיכה בליל 29 בינואר 1949 היו בבחינת יוצא מן הכלל.⁸⁶

81 ממטכ"ל/אג"ם לחטיבה 3, "החלפת חטיבות", 9 בדצמבר 1948, א"צ 54/5542/1949; הרפז ובן דוד, **גדוד 51**, עמ' 238-246; נחמיאס ומלצר, **גדוד 52**; חשביה, **עד הלום**, עמ' 268-273.

82 מחטיבה 3 לגדודים 32, 33, 35 ולנמענים נוספים, "הקמת פלוגת סיור 37", 10 בפברואר 1949, א"צ 111/5943/1949.

83 מאתאיל עמחי, קמב"ץ אלכסנדרוני, לחזית ד'/מבצעים, "מערך כוחות", 24 בדצמבר 1948, א"צ 64/6569/1949.

84 יומן המלחמה: גדוד 32, אוגוסט עד דצמבר 1948, א"צ 369/721/1972.

85 ממ"פ א' בגדוד 32 לפלוגה, "פקודת מבצע מס' 3"; מקמ"ן גדוד 32 לפלוגה ג' בגדוד, "פקודת מבצע מס' 7"; ממג"ד 32 לגדוד, "פקודת מבצע מס' 12", 16 בדצמבר 1948, ועשרות פקודות מבצע אחרות בשבועות הבאים, **ארכיון יד טבנקין** (להלן: אי"ט) 12/3/49/3.

86 מקמ"ן 32 למג"ד, לקמ"ן חטיבה 3 ולקמ"ן גדוד 44, "דו"ח סיכום פעילות גדוד 32 מ-27.1.49 - 6.2.49", 6 בפברואר 1949, א"צ 111/5943/1949 (להלן: "סיכום פעילות").

כאמור, לצה"ל היו תוכניות להתקפה בכיוון דאָהרייה, וכהכנה לכך, גדודים 33 ו-43 ערכו סיורים להכרת השטח.⁸⁷ בין השאר, מחלקה מגדוד 33 יצאה מְדוואיָמה בבוקר 20 בדצמבר 1948, ויעדה היה לבדוק את עבירות הדרך מח'רבת א־סיכה לדאָהרייה. באזור נטע של ימינו נתקלה המחלקה בשיירת מבריחים, ובהיתקלות נהרג חייל אחד. כוח ערבי נזעק מח'רבת א־סיכה, והמחלקה, אשר ספגה אבדות נוספות, עמדה בסכנת ניתוק מבסיסה. מחלקה אחרת שנשלחה לעזרה, גרמה לנסיגת הערבים. לבסוף, לעת ערב, נחלצו שתי המחלקות, ובתקרית זו נהרגו שלושה לוחמי צה"ל (אחד מהם, מאיר פריד, חלל שמקום קבורתו לא נודע), וחמישה נפצעו. בימים הבאים, אולי בשל מגעים מקדימים לשיחות שביתת הנשק עם ירדן, אשר נערכו בסוף דצמבר,⁸⁸ הלכו וקהו התוכניות להתקפה באזור דאָהרייה: "כיבוש" הפך ל"הטרדה", ל"סיור" או ל"פעולה" ותו לאו, ואף אלה הותנו בקבלת פקודות נוספות – שלא ניתנו.⁸⁹

צופה מגג משטרת בית ג'ברין (באדיבות מוזיאון הפלמ"ח).

87 מעמיחי לגדוד 33, "פקודת סיור", 24 בדצמבר 1948, א"צ 64/6569/1949.

88 חגי אשד, **מוסד של איש אחד**, ירושלים: עידנים, 1988, עמ' 143–146.

89 מעמיחי לגדודים 33, 34, "איסוף ידיעות", 21 בדצמבר 1948; מקמ"ן חטיבה 3 לגדודים 33, 34, "סיורים מוקדמים", 22 בדצמבר 1948; מעמיחי לגדוד 32, "תכנון והכנה לפעולה", 23 בדצמבר 1948; מעמיחי לגדודים 33, 34, "שינויים בתוכנית", 23 בדצמבר 1948; מעמיחי למג"ד 33, "פקודת מבצע", 24 בפברואר 1948, א"צ 64/6569/1949.

ב-22 בדצמבר 1948 החל מבצע 'חורב', אשר נמשך עד 7 בינואר 1949, לדחיקתם הסופית של המצרים מהארץ, וב-29 בו נערך מבצע 'חיסול' להכנת הכיס. אלא שהתקפת גדוד 33 על עיראק אל-מנשייה נכשלה, והמבצע הסתיים באחד האסונות הגדולים ביותר בתולדות צה"ל: 91 הרוגים, 39 פצועים ומספר שבויים.⁹⁰

בלי ל-3-4 בינואר 1949 פשט טור של גדוד 34, שאליו צורפה מחלקת חבלנים מגדוד 32, על ח'ירבת אל-בורג' (כ-3 ק"מ ממערב לנטע), אשר על פי ידיעות מודיעיניות, שימשה נקודת מוצא לשיירות אספקה לכיס, ופוצץ את הבאר, את טחנת הקמח ואת בית הספר. באותה פשיטה נפצע המג"ד זאב בר-סבר בראשו.⁹¹ למרות פעילות תוקפנית זו, תפקידה העיקרי של החטיבה בגזרת הר חברון היה הגנתי בעיקרו: למנוע סיוע מן המצרים.⁹² כעשרה ימים לאחר תום מבצע 'חורב' תפס כוח מגדוד 32 את ח'ירבת אוס-בורג' (למרות השמות הדומים, האחרונה נמצאת כ-20 ק"מ צפונה מן הראשונה).⁹³

תקופת בין השמשות

בשבוע השני של 1949, מכמה היבטים, החלה 'תקופת בין השמשות'. מלחמת העצמאות, ככל הקשור לקרבות תנועה ואש של צבאות סדירים, תמה, והלחימה בחודשיה האחרונים של המלחמה התאפיינה בפעילות ביטחון שוטף, בעיקרה.

כמה ארגונים אשר הטביעו חותמם על המלחמה, עמדו לסיים את תפקידם ההיסטורי. מטה הפלמ"ח פורק בנובמבר 1948, בסופו של תהליך הדרגתי של כרסום בסמכויותיו ובעצמאותו, אולם חטיבות הפלמ"ח - הראל, יפתח והנגב - עדיין נכללו במצבת הכוחות של צה"ל, בהמשך ישיר לפעילותן טרם פירוק המטה. עם זאת מקורות כוח האדם אשר הזינו את שורות הפלמ"ח, ואשר עיצבו את אופיו המיוחד - תנועות הנוער וההכשרות - פסקו זה זמן

90 ריבלין וסיני, **אלכסנדרוני**, עמ' 63-66, 291-299, 327-339.

91 מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי - 9.1.49", 9.1.1949, **א"צ** 22/6308/1949; עדות זאב בר סבר, מראיון אורי מילשטיין, 5 בינואר 1982, **אי"ט** 12/3/32/30.

92 מרבין לחטיבות 1, 3, 8, 10, 12 ולנמענים נוספים, "פקודת עריכה", 11 בינואר 1949, **א"צ** 83/6308/1949.

93 מחטיבה 12/מודיעין לשריג, "דו"ח מודיעין יומי - 19.1.49", 19 בינואר 1949, **א"צ** 22/6308/1949.

לעשות זאת,⁹⁴ ואם כך היו רגלים להלצה בת הדור כי הפלמ"ח פורק מאחר שלא היו לו חלקי חילוף.⁹⁵

מן הצד הערבי של המתרס עמדו שני כוחות, ובערוב ימיהם אף הם היו גוף צבאי: כוח אחד היה 'הכוחות הקלים'. הללו נותקו מעיקר הצבא המצרי ממבצע 'יואב', ואליהם נוספו כ-200 חיילים אשר הצליחו לחמוק מן הכיס הנצור.⁹⁶ המושלים אשר מינו המצרים לערים בית לחם וחברון לא הסתלקו גם כאשר הירדנים נכנסו לאזור, וערערו על שליטתם של האחרונים על השטח, לעיתים באופן מתריס.⁹⁷ הירדנים לא טמנו ידם בצלחת, ובליל 10-11 בנובמבר 1948 השתלטו על בניין המפקדה המצרי שבבית לחם.⁹⁸ בהמשך, מתחילת דצמבר 1948, במצרים החלו התנגשויות בין כוחות הממשלה ובין 'האחים המוסלמים', ואלה האחרונים הוצאו ב-8 בדצמבר אל מחוץ לחוק.⁹⁹ אחת מן התוצאות של אותן התנגשויות הייתה פירוק הדרגתי של כוחות 'האחים המוסלמים' בארץ ישראל ופינוי הדרגתי של 'הכוחות הקלים' מן האזור.¹⁰⁰ בעקבות זאת בשבוע השלישי של נובמבר¹⁰¹ 1948 ירדה מצבת הכוח המצרי בהר חברון, ובה כ-2,000 חיילים, בהם מגויסים פלסטינים, בתלילות, ובתחילת פברואר 1949 עמדה על כ-900.¹⁰² נראה כי תפקידם של אלה, בייחוד לאחר שמצרים חתמה על הסכמי שביתת הנשק עם ישראל, היה למנוע השתלטות ירדנית על חלקים מן הנגב, יותר מאשר מלחמה בישראל. כך נרמז גם ממעבר כוחות מצריים מגזרת ירושלים-

94 מאיר פעיל ואברהם זהר, **פלמ"ח, פלוגות המחץ של ה"הגנה", 1941-1949**, תל אביב: משרד הביטחון, 2008, עמ' 359-390.

95 יואב גלבר, **למה פירקו את הפלמ"ח: הכוח הצבאי במעבר מיישוב למדינה**, ירושלים: שוקן, 1986, עמ' 233.

96 גלבר, **קוממיות ונכבה**, עמ' 323.

97 רונן יצחק, **שותפות ועוינות: עבדאללה, הלגיון הערבי ומלחמת 1948**, ירושלים: מאגנס, 2006, עמ' 124-131, 141.

98 מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח 11 בנובמבר"; "דו"ח מודיעין יומי", 13 בנובמבר 1948, **א"צ** 119/6308/1949.

99 סלע, **הפלשתינאיים והמצרים**, עמ' 39.

100 חגי ארליך, **מצרים: האחות הבכירה**, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2003, עמ' 88-90.

101 מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי - 21/11/48", 21 בנובמבר 1948, **א"צ** 141/6308/1949.

102 "מערך כוחות האויב".

בית לחם לכיוון חברון ודרומה ממנה,¹⁰³ אם כי כיוון שהמעבר האמור נערך טרם חתימת הסכם שביתת הנשק, ניתן היה לתרצו בדוחק בהגדלת היכולת לסייע לנצורים בכיס. כחודשיים לאחר מכן ירדה עוד מצבת הכוחות ועמדה על כ־700. לאחר הסכם שביתת הנשק בין ישראל למצרים, אשר נחתם ב־24 בפברואר 1949, הותר לכוחות המצריים שבהר חברון להתפנות גם דרך שטח ישראל.¹⁰⁴ פינויים הושלם עד סוף אפריל ותחילת מאי 1949.¹⁰⁵

כוח אחר היווה שרידיו של הג'יהאד, אשר היה חלק חשוב בקרבות במרכז הארץ בחודשי המלחמה הראשונים. ירדן, אשר כאמור שאפה להשתלט על החלק המוקצה לערבים בהחלטת החלוקה, ובהתאם, להדיר את המופתי, מנהיג הוועד הערבי העליון, מכל השפעה בארץ ישראל חתרה לפרק את אלה מנשקם, אשר כלל בעיקר נשק קל, או להעבירם לצד הלגיון.¹⁰⁶ ואכן, באשר לשאיפה אחרונה זו נחלה הצלחה בלתי מבוטלת: היו גורמים בג'יהאד אשר צידדו יותר ויותר באוריינטציה האשמית, וגם האופורטוניזם פשוט סייע להלך רוח זה.¹⁰⁷ תהליך זה, שלעיתים מלווה באיום בשימוש בכוח, נערך בהדרגה ובאיטיות, כיוון שתחילה היה כוחו של הלגיון מוגבל, כל עוד רובו היה מרותק למלחמה בישראל, וגם בהמשך היו משאביו דלים מכדי לחייל ללא הגבלה מספרית.¹⁰⁸ נראה היה כי רצונו העיקרי של הג'יהאד היה לשבש את השתלטותה של ירדן על הרי יהודה, ואת רצון זה חלק עם המצרים המתפנים. ואכן, כאשר הכוחות המצריים התפנו מאזורים מסוימים,

¹⁰³ יצחק, **משחק המלכים**, עמ' 288; מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 16 בינואר 1949, **א"צ** 117/6308/1949.

¹⁰⁴ מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי - 28.3.49", 28 במרץ 1949, **א"צ** 22/6308/1949.

¹⁰⁵ מחטיבה 12/מבצעים לגדוד 8 ולנמענים נוספים, "פינוי הכוחות המצריים מהר חברון", 28 באפריל 1949, **א"צ** 1/7601/1949; מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי - 3.5.49", 3 במאי 1949, **א"צ** 22/6308/1949.

¹⁰⁶ סלע, **עבדאללה**, עמ' 184; מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "סכום מודיעין לגזרה המזרחית (מרחב חברון/דארהייה)", 1.5.49/23.3.49, 7 במאי 1949, **א"צ** 22/6308/1949 (להלן: "הגזרה המזרחית").

¹⁰⁷ מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין שבועי", 17 בנובמבר 1948, 25.11.1948, **א"צ** 119/6308/1949.

¹⁰⁸ מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין צבאי", 10 בינואר 1949, **א"צ** 117/6308/1949.

לעיתים תיאמו את תפיסת הגזרות המתפנות עם הגייהאד.¹⁰⁹ אולם ברור כי לנוכח פערי העוצמה בין הגייהאד ללגיון לא הייתה לכך תוחלת רבה, והלגיון הצליח יותר ויותר להכפיפו לפיקודו. תרם לכך גם תהליך ירידת קרנו של הוועד הערבי העליון, ובד בבד ירדה בהתאם הספקת המשאבים לגייהאד. זה האחרון סבל יותר ויותר ממחסור באספקה, וגם משכורות של חייליו ירדה. עם חוסר הפעילות היחסי גרמו כל אלה להתמרמרות, לעריקות ולחיכוכים, ומצבתו, שעמדה על כאלף לוחמים בתחילת פברואר, ירדה בחודשים הבאים עד לכמחצית ממספר זה.¹¹⁰ ככל שהגייהאד הוכפף יותר ויותר ללגיון, הוצבו לוחמים משורותיו בקו שמול ישראל בגזרת אדי'א-תרקומיא. ככלל, הגייהאד לא יזם התנגשויות עם צה"ל, ואולי תרמה לכך כפיפותו ההולכת וגדלה ללגיון.¹¹¹

הלגיון והמקומיים

באותה גזרה מול צה"ל ניצבו שני גורמים יציבים יותר: הכוח החזק, מן הצד הערבי, היה הלגיון. גדוד 10, אשר כוח גיי שימש לו כאמור כגרעין, קבע את מפקדתו בעיר חברון, וריכז את כוחותיו בבסיסים בתוך היישובים הגדולים וסמוך אליהם. פרט לרצון שלא לפצל את כוחו הקטן יתר על המידה, בבסיס צורת היערכות זו עמדו שיקולים פוליטיים פנים-ערביים. בהמשך למגמתו של הלגיון לשמור את כוחותיו מרוכזים ככל האפשר, הוא מיעט לאייש מוצבים על קו הגבול, ובכך נמנע גם מלהתחכך עם כוחות צה"ל, שעימו שמר על יחסים קורקטיים.¹¹² לרשות הלגיון עמד סיוע ארטילרי וכן כוחות משמר מקומיים, אשר שימשו חילות מצב, בכפיפות מנהלתית ומבצעית ללגיון.¹¹³

¹⁰⁹ מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 12 בינואר 1949, א"צ 117/6308/1949.

¹¹⁰ מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 28 בנובמבר 1948, א"צ 119/6308/1949; מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 23 בינואר 1949, א"צ 117/6308/1949; "מערך כוחות האוייב".

¹¹¹ "חברון – דארייה"; "הגזרה המזרחית".

¹¹² "הגזרה המזרחית"; מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי – 21.6.49", 21 ביוני 1949, א"צ 25/6308/1949 (להלן: "דו"ח 21.6.49"). מפגשים בין נציגי צה"ל והלגיון, בחצייה הראשון של 1949, כדוגמת זה המתואר בדו"ח, רבים מכדי לפרטם כאן.

¹¹³ בני מוריס, **מלחמות הגבול של ישראל 1949–1956, ההסתננות הערבית, פעולות הגמול והספירה לאחור למבצע קדש**, תל אביב: עם עובד, 1996; מתרגם: יעקב שרת, עמ' 22.

הגורם הפעיל ביותר בהתנגשויות עם כוחות צה"ל היו המקומיים,¹¹⁴ ואליהם נוספו פליטים מעברו השני של קו החזית, אשר רבים מהם איבדו את כל עולמם וחוו מחסור. קו החזית, המרוחק בעבר, עבר כעת במורדותיהם של הרי חברון, ולעיתים עבר אף בקטע שטחי עיבוד, ובעיקר מרעה, של ערבים מקומיים.¹¹⁵ היו שהסתננו לשטח ישראל, כבודדים או בקבוצות קטנות, לצרכים כמו קציר, הצלת רכוש שנותר מאחור, וכן למטרות כמו ביקור קרובים או הברחה. אלה, רובם בלתי חמושים, נטו לחמוק מחיילי צה"ל ככל האפשר, והיוו לא יותר מאשר מטרד.¹¹⁶ עם זאת במהלך הזמן התארגנו כמה עשרות מן המקומיים, מונעים על ידי רגשי נקם, במעין יחידה לוחמת ('כנופיה'), וזו פעלה כנגד חיילי צה"ל, לא פעם לצד פעילויות בעלות אופי כלכלי, כמו שוד משני עברי הגבול.

הפעילים, והבעייתיים מבחינה ביטחונית מבין אלה, היו רועי הצאן והבקר. הללו שאפו לחזור ולרעות את בהמותיהם בשטחים אשר איבדו במהלך המלחמה. נוסף על כך צידו הערבי של הקו סבל מרעיית יתר, בעוד בצד הישראלי העזבו השומם גדלו עשבי הבר והקוצים כמעט ללא הפרעה.¹¹⁷ במרוצת הזמן גילו הרועים, חמושים בנשק, כולל מקלעים, מידה של ארגון: תפיסת משלטים בעת יציאה למרעה, אבטחת מקומות מסוכנים, ירי מתואם מכיוונים שונים, סימנים מוסכמים לאזעקה, מדורות למשל. כמו כן לעיתים, ממש כמו בתחילת מלחמת העצמאות, היו לוחמי הג'יהאד, אם כי כאמור לא היו חוד החנית ולא היו היוזמים, גרעין מסייע, מאומן יחסית, למקומיים חמושים, לא פעם במספרים גדולים, בהתנגשויותיהם של האחרונים עם צה"ל.¹¹⁸ בהתנגשויות אלה ניתן היה להשיג שיתוף פעולה, אהדה ואפילו סיוע פעיל מכל הגורמים הערביים אשר שהו באזור, ולמרות המחלוקות וההתכתשויות ביניהם הם היו מאוחדים ברגש אנטי-ישראלי בסיסי. המקומיים, רבים מהם חמושים, נהגו להיענות במהירות לקריאות עזרה במקרה של התנגשות עם צה"ל ('פִּזְעָה') באזורים סמוכים.

¹¹⁴ מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נממן, "דו"ח מודיע 21-4-49", 22 באפריל 1949, א"צ 22/6308/1949. (להלן: "דו"ח מודיע").

¹¹⁵ משה ברוור, **גבולות ישראל, עבר, הווה ועתיד**, תל אביב: הוצאת יבנה, 1988, עמ' 137.

¹¹⁶ מוריס, **מלחמות הגבול**, עמ' 19.

¹¹⁷ משה דיין, **אבני דרך, אוטוביוגרפיה**, ירושלים: עידנים ותל אביב: דביר, 1976, עמ' 94.

¹¹⁸ "הגזרה המזרחית"; מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי – 1.6.49", 1 ביוני 1949, א"צ 22/6308/1949; יעקב (ישקה) סטרץ, **המחלקה של פני**, אלי אורן (עורך), ביתן אהרון: מוציא לאור לא ידוע, 2008, עמ' 124.

המזרח הפרוע

בעטיים של הרועים ושל הכוחנים (מיליטנטים) שבין המקומיים חדלה גזרת הר חברון להיות מעין אתנחתה עבור כוחות שחוקים ויגעים מהתנגשויות דמים עם צבאות ערביים סדירים. למעשה, תחושת הביטחון של כוחות צה"ל בגזרה, אפילו מעברו הישראלי של קו החזית, חלפה.¹¹⁹ אזור החיכוך העיקרי השתרע ממזרח לְדוואימה במשולש אשר צלעותיו כ-7 ק"מ כל אחת, ואדינא נמצאת בצפון, וח'רבת א־סיכה - בדרום.¹²⁰ ערביי שני כפרים אלה והמרחב הסמוך הקימו כוח מאורגן יחסית, כ-150 איש, חמוש בנשק קל ובמספר מקלעים, וזה הוציא תצפיות כדי לאבטח את הרועים, אשר התקרבו עם עדריהם עד למרחק של כ-2 ק"מ מְדוואימה. רבים מן הסיורים שהתקרבו לאזור זה נתקלו באש ונסוגו, והניסיונות לגרש את הרועים ואת עדריהם נתקלו בהתנגדות.¹²¹ נראה כי היא הונעה על ידי הרצון לתקוע שוב יתד בשטח, על רקע המגעים להסדרים בין ישראל לירדן, אשר התנהלו באותה העת. בסוף ינואר, לנוכח מה שהתחוויר יותר ויותר כהתארגנות של ערביי אותו האזור, הורה קמב"ץ אלכסנדרוני לערוך באזור האמור "סיורים אינטנסיביים".¹²² ב-5 בפברואר 1949, השכם בבוקר, יצאו שתי כיתות מגדוד 32 לתצפית לכיוון אדינא ובית עווא, כמה מאות מטרים ממזרח לאליאב של ימינו. בשעת בוקר מאוחרת הבחינו בעדרים ערביים העושים דרכם מערבה ופתחו עליהם באש. עד מהרה נזעקו עשרות ערבים מכיוון ח'רבת פִּירג'יס, הנמצאת כק"מ ממזרח לנקודת התצפית, וכמה עשרות אחרים, אשר נראו ככוח בעל אימון צבאי, עשו דרכם למונטר א־ג'וזה (גבעת אגוזית, כ-2 ק"מ מצפון לאליאב). אומנם הכוח נחלץ ללא אבדות,¹²³ אך ניתן היה לראות בכך, עם תקרית ח'רבת א־סיכה בדצמבר, אזהרה באשר לסכנה הצפויה לכוח קטן יחסית, המרוחק מבסיסו, הנובעת

¹¹⁹ מגדוד 32 לחטיבה 3/מבצעים ולגדודים 33, 34, 35, "זהירות", 14 בינואר 1949, א"צ 75/65691949.

¹²⁰ מקמ"ן 32 לקמ"ן אלכסנדרוני, מג"ד 32 ולנמענים נוספים, "דו"ח מצב יומי 121100-131100", 13.1.1949; מקמ"ן 32 לרשימה ד' (רשימת נמענים שלא פורטה), "דו"ח מצב יומי מס' 11/א (111159-101200)", 11 בפברואר 1949, אי"ט 12/3/49/3.

¹²¹ "דו"ח מצב יומי 041100-051100", 5 בינואר 1949; "דו"ח פעילות גדוד 32 מ-7.1.49 - 13.1.49"; מקמ"ן 32 לקמ"ן חטיבה 3, מג"ד 32 ולנמענים נוספים, "דו"ח מצב יומי עד 161800", 16 בינואר 1949, 14 בינואר 1949, א"צ 111/5943/1949.

¹²² מעמחי למג"ד 32, "אינפורמציה והערות" ו"סיורים אינטנסיביים", 29 בינואר 1949, א"צ 64/6569/1949.

¹²³ "סיכום פעילות".

מריכוזי כוחות ערביים, אשר ניתן להזעיקם כנגדו במהירות. כפי שהראה מהלך המאורעות בהמשך, לא ניתנה על כך הדעת באופן מספק.

לאחר מבצעי 'חורב' ו'ייצוב'

בפברואר 1949 השתנה המצב בגזרה מיסודו, עת הסתמנו סופו של המצור על הכיס, מחד גיסא, והמגעים לסיום המלחמה עם ירדן, מאידך גיסא. לפיכך ב-7 בפברואר קיבלה החטיבה פקודה להרחיב ולהדק את אחיזתה בנגב הצפוני-מזרחי ובמורדות הדרומיים והדרומיים-מערביים של הרי חברון.¹²⁴ ביצוע הפקודה, אשר הוטל בעיקרו על גדוד 32, כאשר גדוד 33 מחליפו במשלטיו, התעכב עד לאחר החתימה הסופית על הסכמי שביתת הנשק עם מצרים, ובזמן זה נערכו סיורים לאיסוף מידע על אודות היעדים.¹²⁵

במבצע 'ייצוב', שאותו ערכה אלכסנדרוני, השתלטה ישראל על שטחים בהדום הר חברון, וכך הרחיבה את 'המותניים הצרים' של ישראל באזור קיבוץ להב של היום, ונוסף על כך הרחיקה קמעה צפונה את הגבול מבאר שבע, תוך שהיא מייצבת אותו על הקו שבין כביש באר שבע-חברון, מעט דרומה מדאָהריה, מזרחה לכיוון ים המלח. כן אלכסנדרוני השתלטה על חופו הדרום-מערבי של ים המלח, אשר הוקצה למדינה היהודית בהחלטת החלוקה. מהלך זה נערך במבצע 'עובדה' כדי לקבוע את שליטתה של ישראל בשטח טרם חתימת הסכם שביתת הנשק עם ירדן.¹²⁶ במהלכו נתפס, כמעט ללא קרב, כל הנגב עד לאום א-רשרש (אילת), שאליה הגיעה ל-10 במרץ 1949, שטח שאף הוא הוקצה לישראל באותה החלטה. טרם המבצע, ב-25 בפברואר 1949, תפסה פלוגה מגדוד 32 את משלט 432 (סמוך לכרמים), החולש ממערב על כביש באר שבע-חברון.¹²⁷ ב-5 במרץ כבשה פלוגה מאותו גדוד את חוֹנִילָפָה (תל חליף שליד קיבוץ להב). פלוגה אחרת כבשה את משלט 486 (גבעת מורן, כק"מ מצפון-מזרח לקיבוץ שומריה). בליל 7-8 במרץ תפסה החטיבה את תל בית מירסים (תל בית מרשם, כ-2 ק"מ מדרום-

¹²⁴ ריבלין וסיני, **אלכסנדרוני**, עמ' 323-324, 340-341.

¹²⁵ "דו"ח יומי ל-12.49-11", מחטיבה 3 לרשימה ב', 12 בפברואר 1949, **א"צ** 111/5943/1949; ללא שם מחבר ונמען, "ישיבת מטה חטיבה 3 ליום 21.2.49", ללא תאריך, **א"צ** 1/7333/1949.

¹²⁶ אלעד בן-דרור, **המתווך, ראלף באגץ' והסכסוך הערבי-ישראלי 1947-1949**, מדרשת בן-גוריון: מכון בן-גוריון, 2012, עמ' 225.

¹²⁷ מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי -26.2.49", 26 בפברואר 1949, **א"צ** 22/6308/1949.

מערב לנטע) ואת גבעה 444, ח'רבת אום א־שקף שמצפון־מערב לנטע.¹²⁸ ב־9 בחודש תפסה פלוגה מגדוד 32 את עין גדי ללא קרב, ומשם שוגר כוח אשר השתלט על מצדה. כן נתפסו תל ערד וכמה משלטים נוספים.¹²⁹ ב־15 בחודש תפסה פלוגת הסיור 37 את נקודה 660, באזור יתיר של ימינו.¹³⁰ ב־16 בו תפסה מחלקה מגדוד 32 את משלט 614, כמה מאות מטרים מצפון־מזרח לאשכולות, ושתי מחלקות תפסו את משלט 643, כ־2 ק"מ מצפון־מזרח למשלט 614.¹³¹ בכך, כפי ששמות המשלטים מרמזים, המציינים נקודות גובה, לצה"ל נקנתה דריסת רגל מצומצמת בשטחה, וכפי שהתברר, גם במשך זמנה, בהרי חברון עצמם. מהסכמי שביתת הנשק נמסרה דריסת רגל זו לירדן בתמורה להעתקת הגבול מזרחה בשרון ובשומרון.

גדודים 8 ו־9 בגזרת הר חברון

בימים 23–29 במרץ 1949 החליפה חטיבת הנגב, שמפקדה היה נחום שריג, את אלכסנדרוני בגזרת הר חברון.¹³² בחודשים הבאים בגזרה החזיקו שניים מגדודיה, 8 ו־9, וכן גדוד 32 של אלכסנדרוני, אשר נותרה בדרום עוד כחודשיים. נראה כי ההחלפה בין החטיבות השונות מאד זו מזו באופיין, אלכסנדרוני בה יוצאי הצבא הבריטי הטביעו חותם ניכר, והנגב, שבחודשי הניתוק הארוכים תהליך המיסוד של צה"ל פסח עליה באופן יחסי - לא עברה ללא חיכוכים.¹³³ ייתכן, אם כך, ש'שכר הלימוד' אשר שילם גדוד 8 בגזרה זו, אשר יתואר להלן, נעוץ חלקית בחפיפה לא נאותה בין היחידות.

גדוד 8, גדוד הנגב הדרומי, קם בפברואר 1948, בפיקודו של חיים ברוצלבסקי ('כידוני', לימים ולהלן: בר־לב). הגדוד הופקד לאבטח את שטח ההתיישבות היהודית אשר מדרום לקו בארי-חצרים, בייחוד את

¹²⁸ מעמיהי לגדודים 32, 33, 35 ולנמענים נוספים, "פקודת מבצע 'עובדה'", 1 במרץ 1949, א"צ 50/5542/1949.

¹²⁹ מחטיבה 3/מנהלה למחוז הנגב, "פקודת מנהלה - החלפת הפלוגה בעין גדי", 20.3.1949, א"צ 35/5542/1949.

¹³⁰ מעמיהי לגדודים 32, 33, 35, לפלוגת הסיור 37 ולנמענים נוספים, "פקודת מבצע לסיום מבצע 'עובדה'", 14 במרץ 1949, א"צ 35/5542/1949.

¹³¹ גדוד 32, **יומן המלחמה**, 15 במרץ 1949.

¹³² מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי - 24.3.49", 24 במרץ 1949, א"צ 22/6308/1949; "פקודה עריכה".

¹³³ עדות יהונתן דותן; סטרץ, **המחלקה של פני**, עמ' 111–113.

קו ההספקה ליישובי הנגב, אשר החל בניר עם, ואת קו המים. לאחר הפלישה המצרית ניסה הגדוד לחסום את ציר ההספקה עוג'א אל-חפיר-באר שבע-חברון-בית לחם, של הזרוע המצרית המזרחית, וב-11 ביוני 1948 כבש את ביר עסלוג'.¹³⁴ ביולי החליף יוסף (יוסק'ה) יריב (ריבקינד) את בר-לב בפיקוד על הגדוד. מקיץ 1948 באופן יוצא דופן הפך גדוד 8 עבור גדודי הפלמ"ח ליחידת קו שני. אומנם חברי הפלמ"ח המקוריים נותרו דומיננטיים בשדרות הפיקוד וההדרכה וכן איישו תפקידים מקצועיים, כמו מודיעין, קשר וסיירות,¹³⁵ אך העייפות, התדלדלות המרכיב החברתי שביחידה הצבאית והתחושה שסוף המלחמה קרב, השפיעו לרעה על הנחישות ועל המשמעת בקרבם.¹³⁶ את השורות מילאו מגויסים חדשים מהקלט, רובם אנשי גח"ל ובהמשך גם עולים מצפון אפריקה.¹³⁷

בסוף מאי 1948 הקים הרמטכ"ל את גדוד 9 כיחידה ממונעת, בפיקודו של ישראל כרמי, וביוני היא הפכה לגדוד.¹³⁸ הגדוד השתתף בכל הקרבות שבהם השתתפה חטיבת הנגב. בנובמבר החליף בר-לב את כרמי בפיקוד על הגדוד.

בימים 23–29 במרץ 1949, בתנאי חורף קשים, בגזרת הר חברון החליף גדוד 8 את אלכסנדרוני, אשר תפסה תשעה מוצבים באזור שמדוואימה-בית ג'ברין, בגזרה שמול הכפר אדינא, ועד לכביש באר שבע-חברון, לאחר שזו האחרונה סיימה את מבצע 'ייצוב'.¹³⁹

¹³⁴ כהן ומנדלסון, **חטיבת הנגב**, עמ' 29–31, 60–61, 208, 219–220.

¹³⁵ מחטיבה 12 לגדודים 7, 9 ולנמענים נוספים, "קליטת טירונים", 27 בספטמבר 1948, **א"צ** 39/6308/1949; עדות סולל כהן, מ"פ בחטיבת הנגב, מראיינת איזה דפני, בית יגאל אלון, יוני 2002; עדות אשר גלעד, סמ"פ בחטיבת הנגב, מראיינת ציפי דגן, בית יגאל אלון, יולי-ספטמבר 1997; עדות יהונתן דותן, סטרך, **המחלקה של פני**, עמ' 29; ביוגרפיות של חללי הגדוד מחלקה האחרון של המלחמה, אתר "יזכור" של משרד הביטחון, www.izkor.gov.il, נדלה ב-17 באוגוסט 2021; יהונתן דותן, **איש השורה בראי התקופה**, ישראל: חותם, 2013, עמ' 215–216.

¹³⁶ כרמית גיא, **בר לב** (תל אביב: עם עובד, 1998), עמ' 72; נמרוד לויטה וזרובבל גלעד (עורך), **בעלות ימיו** (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1959), עמ' 297.

¹³⁷ מחטיבה 12/מנהלה, ללא שם נמען, "סיכום ישיבה", מרץ 1949, **א"צ** 3/7500/1949.

¹³⁸ ישראל כרמי, **בדרך לוחמים** (תל אביב: מערכות, 1960), עמ' 300–315.

¹³⁹ מגדוד 12/מבצעים לגדודים 7, 8, 9, 152, "פקודת עריכה לחטיבה", 22 במרץ 1949, **א"צ** 1/7601/1949.

יוסק'ה יריב, מג"ד גדוד 8 (באדיבות מוזאון הפלמ"ח).

היערכות הגדוד, אשר החליף כוח של כשני גדודים (שבע פלוגות) של אלכסנדרוני, הייתה אפוא דלילה יותר. עם זאת הוא לא הסתפק בהגנה סטטית גרידא אלא נקט יוזמה, יחידותיו הרבו לנוע וניסו להפתיע את המסתננים אשר גילו פעילות רבה באזור.¹⁴⁰ הגדוד הסתייע בפעילות זו בשתי מחלקות גיפים ובמחלקת משוריינים אשר צורפו אליו מגדוד 9.¹⁴¹ סיוע חשוב נוסף היוו סיורים אוויריים מעל הגזרה, ולרוב הם נערכו אחת

¹⁴⁰ מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי - 10.4.49", 10 באפריל 1949, א"צ 22/6308/1949; מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין שבועי - 3/9-4-49", 12 באפריל 1949, א"צ 22/6308/1949. בתיק זה ישנם דיווחים דומים, רבים מכדי לפרטם כאן, מן הימים שלפני התאריכים שצוינו ואחריהם.

¹⁴¹ מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי - 30.3.49", 30 במרץ 1949, א"צ 22/6308/1949.

ליום. אלה הוגדרו כ"הסיוע היעיל ביותר לפעולה כנגד עדרים ומסתננים" - בהסתייגות שאמצעי זה מוגבל לאור יום.¹⁴² אמצעי אחר, שננקט בהיעדר התיישבות יהודית באותו שלב, היה מיקוש דרכי מעבר של מסתננים, אלא שלעיתים פירקו הערבים את אותם מוקשים, והשתמשו בהם כנגד סיורי צה"ל.¹⁴³ אף שמדי פעם נורו או נתפסו מסתננים, ואחרים נפלו קורבן למוקשים, הדרך להחלת השליטה הישראלית באזור עדיין הייתה רחוקה ורצופה תקריות אש ולא מעט קורבנות. חיילי הגדוד בגזרה חשו חוסר ביטחון אפילו במקומות שאותם איישו, ויותר מכך, בדרכים אל המשלטים שאותם תפסו, אשר כל פעילות הכרוכה בשימוש בהן דרשה ליווי לאבטחה, ובלילה, על אחת כמה וכמה.¹⁴⁴ מסיבה זו, בין היתר, בשטח לא פעם נותרו גוויות מסתננים שנהרגו בשעת מעשה, לצד גוויות של חמוריהם או של גמליהם. כל אלה, עם עבור החודשים מכיבוש האזור שבו נותרו כפרים הרוסים למחצה, כאשר בשטח זה שוטטו שועלים ועכברי שדה, ובו צמחו עשבי פרא,¹⁴⁵ השרו אווירה עגומה על החיילים. אלה האחרונים סבלו מן התנאים הדלים שאותם יכול היה צה"ל להעניק, בעוד המדינה מפנה את עיקר משאביה לקליטת העלייה הגדולה.

מתברר כי היוזמה לא הייתה נחלת צד אחד בלבד: ב־31 במרץ בשעה 17:30 יצא רכב של הגדוד, טעון נשק ואספקה, מן המפקדה בבית ג'ברין למשלט, שאותו תפס הגדוד בְּדוּוּאִיָּמָה. סמוך לקוֹבֵיבָה הבחינו נוסעי הרכב, נהג ושלושה מלווים, במחסום אבנים על הדרך. בעקבות זאת עצרו את הרכב, ואחד החיילים יצא כדי לפנות את המכשול. אולם מארב שהתמקם ממערב לדרך (סמוך לתל לכיש), אשר מנה כ־18 עד 20 איש, לבושים אזרחית, פתח בירי, בלא שהחיילים משיבים אש. לאחר מכן יצאו האורבים ממקומם, ולקחו עימם את הרכב, עם הציוד ועם הנשק שעליו. שלושה חיילים נהרגו, והתוקפים התעללו בגוויותיהם, והרביעי נפצע קשה.¹⁴⁶ כעבור כמה דקות עבר רכב צבאי אחר, והבחין במחסום ובשתיים מן הגוויות. אולם הרכב

¹⁴² עודד מרום, **טייסת א' 1947-1949**, ישראל: עמותת חיל האוויר, 2011, עמ' 111; "הגזרה המזרחית".

¹⁴³ ד"ן, **אבני דרך**, עמ' 94.

¹⁴⁴ מחטיבה 12/מבצעים לגדודים 7, 8, 9, 152 ולמ"פ מטה, "נסיעות בכביש בית ג'ברין-הרטוב", (תחילת) אפריל 1949, א"צ 3/7500/1949; סטרץ, **המחלקה של פני**, עמ' 119, 115, 16-18.

¹⁴⁵ ד"ן, **אבני דרך**, עמ' 94.

¹⁴⁶ דותן, **איש השורה**, עמ' 215; מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין ימי - 3.4.49", 3 באפריל 1949, א"צ 22/6308/1949.

בחר שלא לעצור, כיוון שהיו בו רק נהג ומלווה. מהלך זה ממחיש עד כמה השליטה ותחושת הביטחון של צה"ל בגזרה היו רופפות, ולכן רק עם הגיעו לבית ג'ברין דיווח על האירוע. בינתיים נסעו התוקפים עם הרכב הישראלי כ-2.5 ק"מ צפון-מזרחה, ונטשוהו, לא לפני שנטלו עימם את תכולתו. הרכב הנטוש והשדוד נמצא למוחרת בבוקר.¹⁴⁷ מידעיות מודיעיניות שנתקבלו בימים הבאים, עולה כי ה'כנופיה', כפי שכונו מבצעי המארב, פעלה ברשות - ככל הנראה הכוונה להעלמת עין - של קצין לגיון. ב-18 באפריל, כמעט באותו מקום עצמו, עלה רכב צבאי על מוקש, ובעקבות זאת חייל נפצע. מתקרית זו ואחרות כלל לא היה ברור מי שולט בפועל בשטח.¹⁴⁸

ב-3 באפריל נחתם הסכם שביתת הנשק עם ירדן. הגבול שנקבע, 'הקו הירוק', עבר כמה קילומטרים ממזרח לדוואימה וממערב לאד'נא. עם זאת התוואי שלו לא סומן בבירור בשטח. לעת עתה סיכמו הצדדים כי עד לסימון הקו לא יתקרבו שניהם לגבול כדי למנוע התנגשויות.¹⁴⁹ קו הגבול נותר בלתי מסומן עד לפירוקה של החטיבה,¹⁵⁰ וסימונו המדויק הסתיים רק בשנת 1951, בעבודה משותפת של קציני צה"ל, הלגיון והא"ס, על בסיס קווי החזית בזמן חתימת הסכמי שביתת הנשק, עם שינויים קלים, מתוך התחשבות בצורכי התושבים.¹⁵¹

¹⁴⁷ מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח גדוד 8 על המארב בכפר אל-קביבה (נ.צ. 136106) ביום 31.3.49, 3 באפריל 1949, א"צ 22/6308/1949; סטרך, **המחלקה של פני**, עמ' 15, 117.

¹⁴⁸ מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי - 15.4.49", 15 באפריל 1949; מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי - 19.4.49", 19 באפריל 1949; מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי - 23.4.49", 23 באפריל 1949, **א"צ** 22/6308/1949.

¹⁴⁹ בן-גוריון, **יומן המלחמה** ג', עמ' 978.

¹⁵⁰ "דו"ח 21.6.49".

¹⁵¹ גדעון ביגר ודוד שטנר, "'להב המחרשה קבע את הגבול' - גבול ישראל-ירדן 1922-1994", **עיונים בתקומת ישראל** 17, 2007, עמ' 420.

תקריט 20 באפריל

בשעות הבוקר המוקדמות של 20 באפריל מְדוואיָמה יצאה מחלקה מגדוד 8, כחלק ממבצע פלוגתי, לסריקה כדי להרחיק רועים שהסתננו לשטח ישראל וכדי להחרים את עדריהם.¹⁵² מטוס סיור אשר היה אמור לסייע לסריקה לא יצא בשל תנאי מזג האוויר.¹⁵³ הסיור עשה דרכו מזרחה בוואדי קוֹבִיבָה (חלקו העליון של נחל לכיש, במקביל וכמה עשרות מטרים צפונה לכביש 358 של ימינו) לכיוון הגבול. לאחר הליכה של כ־2 ק"מ נע הכוח, ככל הנראה, בערוץ המתפצל צפונה מן הוואדי (דרך הפטרולים הקיימת עד ימינו), והממשיך מעט מזרחה לח'רבת אל־קָצֶר (חורבת קצרה), הנמצאת כמה מאות מטרים מדרום למונטר א־ג'וּזָה, ועלה עלה על גבעה, קרוב לוודאי ח'רבת דאֶהִינָה (חורבת דוהן), שמדרום לח'רבת אל־קָצֶר. כאן התפצלו שתי כיתות כדי לתפוס עמדות בשטח, ככל הנראה, האחת בח'רבת א־ג'וּזָה (על מונטר א־ג'וּזָה) והאחת מן הצד השני של השביל שלדרומה. כיתה אחת, בפיקוד המ"מ בנימין בודנר ('פִּנִי'), המשיכה צפונה. לאחר הליכה של כמה מאות מטרים היא נתקלה בעדר כבשים גדול, מלווה בשמונה עד עשרה רועים, אשר נמלטו, והיא לקחה אותו. בודנר הפריש מן הכיתה מ"כ ושני חיילים כדי ללוות את העדר. אלה עשו את דרכם דרומה כדי להגיע לוואדי קוֹבִיבָה ואז חזרה לְדוואיָמה, אולם לאחר שעשו כבת דרך של מעט מק"מ, נפתחה לעברם אש מדרום ולאחר מכן גם ממזרח. לפיכך הם נאלצו לחדול מלהוביל את העדר, ועלו על גבעה ממערב לדרך. לאחר כחצי שעה הופיעו מספר חיילים מן המחלקה, הנראים כפליטי קרב, והללו חברו אליהם. המ"כ יעקב סטרץ החליט לחזור למוצב המחלקתי בְּדוואיָמה ולהזעיק כוח חילוץ. כוח זה, בגודל של כיתה מוגברת, עשה דרכו, לפרקים תחת אש, לח'רבת דאֶהִינָה, וסמוך לאזור נתגלו גופותיהם של רוב לוחמי הכיתה שבפיקוד המ"מ, ללא נשק וציוד, ועל חלקן היו סימני התעללות. מספר גופות נוספות, שלקחו הערבים, הוחזרו מאוחר יותר. בסופו של דבר, בקרב זה נהרגו 12 לוחמים מן המחלקה (אחד מהם, ארתור גסנר, חלל שמקום קבורתו לא נודע).¹⁵⁴ מדו"ח מודיעין ראשוני של החטיבה עולה כי הכוח הערבי כלל כ־75 אנשי ג'יהאד ומספר כפול,

152 סטרץ, **המחלקה של פני**, עמ' 19–20.

153 גלבר, **קוממיות ונכבה**, עמ' 372–373.

154 סטרץ, **המחלקה של פני**, עמ' 121–132.

בערך, של מקומיים מאד'נא. על פי אותו דו"ח, אבדות הערבים היו שמונה הרוגים, תשעה פצועים ומספר בלתי ידוע של נעדרים.

התקרית האמורה, המזכירה בכמה ממאפייניה את פרשת הל"ה מתחילת מלחמת העצמאות, היוותה במעין סגירת מעגל את סיומה של המלחמה. לאחר אותה תקרית הציב הלגיון כוח משמר של 50 עד 60 חיילים על הדרך המוליכה מערבה מאד'נא אל וואימה.¹⁵⁵ אף שההסתננויות לא פסקו, תקריות המלוות באבדות לצה"ל, בכלל, ותקריות בהיקף כזה, בפרט, לא נשנו בגזרה זו בתקופה הנסקרת. ב־30 באפריל עזב גדוד 8 את הגזרה ועבר לאזור הערבה. למשך כשלושה שבועות את מקומו תפס גדוד 32 של אלכסנדרוני.¹⁵⁶ בעת שהייתו בגזרה נמשכה הריסת הכפרים, כמו בית ג'ברין, וואימה וקופיבה, וכזכור, את תהליך זה הוא כבר החל בעת שהייתו הקודמת בגזרה.¹⁵⁷ אלה שימשו הן כמסתור ומחסה למסתננים, הן כפיתוי מתמיד לחזרה, ולפיכך הקשו על צה"ל את ההחזקה בשטח. ב־30 במאי בגזרה החליף גדוד 9 את גדוד 32 של אלכסנדרוני. חטיבה זו עברה לחזית א' (צפון),¹⁵⁸ ובהמשך, בקיץ 1949, התפרקה. גם בתקופת שהייתו של גדוד 9 בגזרה נמשכו פעולות הריסה בכפרים הערביים הנטושים. הגדוד נשאר בגזרה עד סוף יוני 1949, עת העביר אותה לאחריות גולני.¹⁵⁹ זמן קצר אחר כך התפרקה חטיבת הנגב, וגדוד 9 הועבר לחטיבה 7.¹⁶⁰

באותו חודש הוקם היישוב היהודי הראשון באזור, קיבוץ בית גוברין, אם כי זה נשאר יישוב ספר בודד כמחצית העשור, וב־26 בו גם חזית ד' סיימה את תפקידה ההיסטורי והפכה לפיקוד הדרום.¹⁶¹ כמה שבועות אחר כך, ב־20

¹⁵⁵ "דו"ח מודיע".

¹⁵⁶ מחזית ד'/מנהלה לחטיבות 12, 3 ולנמענים נוספים, "פקודת מנהלה", 27 באפריל 1949, א"צ 43/6308/1949.

¹⁵⁷ מעמיחי לגדוד 32 ולנמענים נוספים, "הריסת מתקנים אשר מפריעים לשליטה בשטח", 26 באפריל 1949, א"צ 35/5542/1949.

¹⁵⁸ מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי - 20.5.49", 20 במאי 1949, א"צ 25/6308/1949; מחטיבה 12/מנהלה לגדוד 9 ולנמענים נוספים, "פקודת מנהלה", 17 במאי 1949, א"צ 1/7601/1949; מחטיבה 3/מנהלה, ללא שם נמען, "פקודת מנהלה להעברת גד' 32 מחזית ד' לחזית א'", 20 במאי 1949, א"צ 35/5542/1949.

¹⁵⁹ מחטיבה 3 למטכ"ל/אכ"א/1 (מחלקת גיוס וקליטה), "יחידת חיסול", 20 באוגוסט 1949, א"צ 35/5542/1949; מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי - 26.5.49", 26 במאי 1949, א"צ 25/6308/1949; "דו"ח", 21.6.49.

¹⁶⁰ מחטיבה 12/מנהלה למח"ט, מג"ד 8 ולנמענים נוספים, "יחידת חיסול - חטיבה 12", 12 בספטמבר 1949, א"צ 753/7500/1949.

¹⁶¹ מחטיבה 12 לקמב"ץ ולנמענים נוספים, "שינוי שם", 12 ביוני 1949, א"צ 7/7500/1949.

ביולי, עם הסכם שביתת הנשק עם סוריה, הסתיימה מלחמת העצמאות רשמית. גזרת הדום הר חברון המשיכה לדמם עוד שנים רבות, ובין היתר, ב-14 בדצמבר 1949 נהרג נמרוד לוויטה, סמג"ד הגדוד השמיני במלחמה וקמ"ן חטיבת מחוז השפלה בעת התקרית, כשרכבו עלה על מוקשסמוך לבית גוברין.¹⁶² באירוע בולט אחר, 'תקרית וַנְאִימָה' ב-10 בספטמבר 1956, נהרגו מאש הירדנים ששה חיילי צה"ל, אשר התאמנו באותו אזור, ועוד אחד מת אחר כך מפצעיו. אי השקט באזור נמשך עד ערב מלחמת ששת הימים, ועל פי כמה דעות, מספר אירועים באותה גזרה, אשר הובילו למבצע 'מגרסה' בסמוע, ב-13 בנובמבר 1966, אף היו זרז לפריצתה.¹⁶³

סיכום

מאז שגדוד 89 בלם את כוח ג'י, צה"ל והלגיון לא התנגשו עוד בקרבות של ממש בגזרה זו כמו גם בגזרות אחרות: שני הצדדים היו 'שבעים', שכן הן לירדן, הן לישראל לא היה אינטרס מובהק המצדיק לחימה בחזית זו. זה היה אזור אשר יהודים לא התיישבו בו קודם למלחמה או במהלכה, ונראה היה כי ירדן, אם כי בתחילת המלחמה היו לה תוכניות מרחיקות לכת יותר, מסתפקת בשליטה על הרי חברון ועל היישובים הגדולים שבמרחב. לזאת נוספה האיבה המשותפת כלפי המצרים. לפיכך אורך הרוח ואורך הנשימה של שני הצדדים היה גדול.

צד מעניין בלחימה בגזרה זו הוא התפקיד החשוב אשר מילאו בה לוחמים בלתי סדירים או סדירים למחצה, חלקם לוחמים ערביים מקומיים. אף שבהיסטוריוגרפיה של מלחמת העצמאות מקובל כי הגורם הערבי המקומי נדחק הצידה מפלישת צבאות ערב,¹⁶⁴ האירועים המתוארים כאן, כמו גם התכתשויות רבות בגזרות אחרות,¹⁶⁵ מחזקים את הצורך לבחון שוב קביעה זו. הלוחמים הבלתי סדירים לא נפלו בהרבה בצידום, נשק קל אישי וכיתתי, ואולי גם בכישורי הלחימה, קלות תנועה ואף יכולות

¹⁶² לויטה, **בעלות ימין**, עמ' 54; אתר "זכור", נדלה ב-14 בספטמבר 2022.

¹⁶³ אברהם אילון, "מבצע מגרסה", **מערכות** 261/2, אפריל 1978, עמ' 28-39.

¹⁶⁴ בני מוריס, **1948 – תולדות המלחמה הערבית-הישראלית הראשונה**, תל אביב: עם עובד, 2010, עמ' 194, 259; נתנאל לורן, **תולדות מלחמת הקוממיות: סיפור המערכה**, תל אביב: מערכות, 1959, עמ' 166.

¹⁶⁵ בנימין גשור, "הקרבות באזור מער-שעב במלחמת העצמאות", **קתדרה** 178, 2021, עמ' 127-150.

התיאום, מן החיילים ומכלי הנשק שצה"ל, אשר התקשה לשלוט ביעילות על השטחים החדשים שכבש במהלך המלחמה, הקצה לגזרה. האמצעים העדיפים של צה"ל, מטוסי סיור, כלי רכב ומכשירי קשר, סבלו ממגבלות רבות באזור זה, ולא היוו 'שוברי שוויון'. היעדרם של מכשולים טבעיים ומעשה ידי אדם (פרט למיקוש שהפך לא פעם לחרב פיפיות), ובייחוד היעדר יישובים יהודיים, הביאו לכך שפריסתו הייתה דלילה מכדי לכסות אזור זה ביעילות. כמו כן היא גרמה לערבים, לא בלי יסוד, לחוש כי המדובר בשטח הפקר כפי שמסר דו"ח מודיעין: "בין המסתננים רווחת הדעה כי מספר העמדות בקו החזית של כוחותינו אינו מרובה וערנות חיילינו אפסית".¹⁶⁶

תופעת ההסתננות, אשר מניעה בכל רחבי הארץ היו דומים לאלה שפורטו לעיל, החלה למעשה עוד בעיצומה של המלחמה, לוותה במספר רב מאוד של תקריות אש, והיוותה מטרד מתמיד לכוחות צה"ל בחזיתות השונות.¹⁶⁷ לעיתים, כמו בקרבות באזור בְּרוּה (אחיהוד ויסעור), הסלימו תקריות כאלו לידי קרבות דמים שבהם השתתפו כוחות ניכרים.¹⁶⁸ עם זאת, כל עוד המלחמה געשה, ואף בחודשים שאחריה, תפסה התופעה מקום משני בשיקולים המדיניים והצבאיים, בהשוואה למקום צבאות ערב השונים.

ניתן היה לנצל את האמצעים העומדים לרשות צבא סדיר באופן מלא יותר על ידי כיבוש האזור, ונראה היה שיישום משימה זו היה בהחלט בהישג ידו של צה"ל בחודשי המלחמה האחרונים.¹⁶⁹ התברר כי ישראל העדיפה לנצל את הדם הרע שבין מצרים לירדן ולרכז מאמץ במיגור הצבא מצרי, מה גם שהשקטת הלגיון גררה גם את השקטת העיראקים (ביחידים למשל). את שאר יעדיה הקרקעיים, אליבא דִּישְׂרָאֵל, ניתן ועדיף היה להשיג באמצעים דיפלומטיים (בשרון ובשומרון), ועל כל פנים, כמעט בלא להפעיל כוח (מבצעי 'לוט' ו'עובדה'). עבדאללה נראה גורם מתון ומייצב, ואותו כדאי לחזק ולהשליט על חלקי הארץ שבעלי אוכלוסייה ערבית צפופה. לאלה

¹⁶⁶ מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי - 4-4-49", 4 באפריל 1949, א"צ 22/6308/1949.

¹⁶⁷ מוריס, **מלחמות הגבול**, עמ' 47-48, 113; מקמ"ן קרייתי, ללא שם נמנע, ללא "סיכום יומי מ-211800 עד 241800", בערך 25 ביוני 1949, א"צ 9/7633/1949; מקרייתי/מודיעין למטכ"ל/אג"ם ולנמענים נוספים, "סיכום ליום 5.7.48", 7 ביולי 1949, א"צ 117/5439/1949.

¹⁶⁸ צדוק אשל, **חטיבת כרמלי במלחמת הקוממיות**, תל אביב: מערכות, 1973, עמ' 204.

¹⁶⁹ זכי שלום, "עמדות בהנהגת המדינה בסוגיית הסטטוס-קוו הטריטוריאלי בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העצמאות - בחינה מחודשת", **עיונים בתקומת ישראל** 8, 1998, עמ' 110-149, עמ' 123, 144.

נוספו שיקולים מדיניים שמחוץ לתחום מאמר זה, כמו האפשרות להחזיק בכיבושים לאורך זמן, עדיפויות מדיניות שונות, שכן בין מבצעי 'יואב' ל'חורב' עמדה ישראל במערכה מדינית קשה כדי להחזיק בכיבושה בנגב, והמשך היחסים עם ירדן אחרי המלחמה.

הלגיון בהר, נוסף על היותו אמצעי שליטה בעל השפעה מרסנת על אוכלוסייה ערבית גדולה, היווה מעין תיל ממעיד עבור צה"ל, שכן אי אפשר היה לסלקו בלא לחימה של ממש. כדברי בן-גוריון "מלחמה על חברון היא מלחמה על הלגיון, והוא ירחיב את המלחמה בכל מקום הימצאו".¹⁷⁰ הלגיון, שהניח לצה"ל יד חופשית במבצעי 'יקב', 'אל ההר' ו'יואב', ובהמשך, גם ב'חורב', והעיראקים, שאף הם נהגו באופן דומה, חיזקו את אמונה של הנהגת ישראל במדיניות זו, וההנהגה, מצידה, בלמה מצביאים, כמו אלון או יוסף טבנקין,¹⁷¹ אשר חלקו עליה.

אלא שלנוכח המרורים ששבעה ישראל בגזרה זו, מתחילת 1949 ועוד שנים רבות אחר כך, נותר לתהות אם מדיניות זו הייתה מוצדקת, ואם לא, מה היה הכשל. דומה כי אחד הכשלים היה הזהות התפיסתית בין הממלכה לתושביה. תהא אשר תהא מדיניותו של עבדאללה, בשטחי הגדה המערבית אשר בשליטת ירדן לא הושלטה כדבעי מרות המדינה על התושבים ועל הארגונים השונים. בן-גוריון, שרת ודומיהם עדיין לא שיוו בנפשם מה דמות תלבשנה מדינות ערב הגובלות בארץ, שהיו תופעה חדשה יחסית. תופעה חדשה עוד יותר, ככל הקשור לירדן, אשר את השפעתה קשה היה לחזות מראש, הייתה צירופם של פלסטינים, תושבים ופליטים, במספרים גדולים מאוד. המגעים בעבר עם עבדאללה ובהמשך עם קציני הלגיון, לצד סימני אזהרה כמו פיצוץ משאבות המים בלטרון,¹⁷² השאירו מקום לאופטימיות כי 'יש עם מי לדבר', ושהמדובר בבר-פלוגתה העומד במילתו,¹⁷³ וממילא הכוחות המצריים והג'יהאד עמדו לרדת מן הבמה. בהיעדר חלופות, אזי כפי שנראה היה באותן נסיבות, ראוי היה אפוא לנסות להגיע עם הירדנים ל'מודוס ויוונדי', וניסיון כזה אכן נעשה. במבט לאחור, הגזרה המדממת מורה כי הניסיון נכשל, אך כיוון שלא התקבלה החלטה מדינית

170 בן-גוריון, **יומן המלחמה** ג', עמ' 819.

171 פרנקל, **מבצע 'ההר'**, עמ' 117.

172 אורן, **בדרך אל העיר**, עמ' 218–219.

173 שבתי טבת, **משה דיין – ביוגרפיה**, ירושלים ותל אביב: הוצאת שוקן, 1971, עמ' 323–332.

לכבוש את הר חברון, אזי, כפי שאמר לימים משה שרת: "בחיים ומדיניות תמיד כל החלטה זו תפיסת הרע במיעוטו [...] והשאלה היא למעשה מה גרוע ממה".¹⁷⁴

¹⁷⁴ שלום, עמדות, עמ' 124.